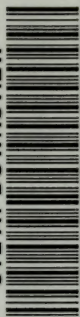

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 05 12 02 006 7

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

BM
755
M62R3

Rapaport-Hartstein, Meir (Meir
Eliezer)
Toldot ha-Ramban

תולדות הרמב"ן

כולל

קורות חיי רבנו משה בן נחמן ז"ל וקורות ספריו היקרים.

מאת

מאיר אליעזר כ"ץ רפאפורט.

קראקא, תרנ"ח.

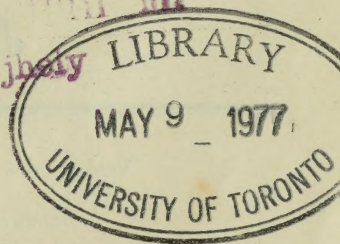
Verlag des Verfassers M. Rapaport-Hartstein.

Druck v. Josef Fischer Krakau 1898.

חותם וכתובת המחבר :

Export Tolaj-Hegyalfar
Weine.

Rapapa...
Satoralja-Ujbely

BM

755

M62R3.

תולדות הרמב"ן.

פרק ראשון.

האדם הגדול הזה, ענק תורתנו וספרותנו, משה איש האלקים, אשר על שמו נקרא רבנו משה בן נחמן גירונדי (א). ע"ש העיר גירונה אשר בקטלוניה בארץ ספרד, כי שם לידתו בקדושה בשנת תשע מאות וחמשים וארבע לאלף החמשי (ב); חוטר מגזע משפחה רמה, נכד רבנו יצחק ב"ר ראובן אלברצלוני (ג). — וכבוקר לא עבות ואין כל כתסערפל ועננה על חוג השמים, יבשר לנו: כי השמש עד מהרה תפיץ קרניה ואור זרוע זרוע עד כי יפוח היום ותעלה בחצי השמים: כן בני הנעורים, במעלליהם ובתכונת נפש הנער נכד עורו בכוקרו, אם העתיד ישמה בו וישמה גם בני דורו: אם הוא ילד שעשועים ובן יקר לאביו והוא עודנו נער ואין עב קטנה עולה על שמי שכלו ותכונתו, שמשו עד מהרה שואף זרחה לעלות למעלה בתחלכות החכמה ודרך הצדק, כי אין משבית ומפריע, אין מאפיל ומקדיר. —

כל אלה האותות לטובה נראו בבן נחמן, וכי הוא לגדולות ונצורות נולד, להפליא לעשות, ולחיות בעד אנשי הדור, בעד התורה והחכמה ובעד האמת והאמונה, יגדל הלוך וגדול, יד ה' טובה עליו בחכמת התורה הריף ומפולפל ומשוטט כעל משוטט ביסדתלמוד בתכלית הדקות והעמקות. — בלעדי פרשת גדולתו בתלמוד ובפוסקים היה נפלא ומוצק בדעותיו ובפעולותיו, ועוד בהגיעו לשיש העשרה לימי חייו (ד). ייעוררוהו מושגיו הנעלים ורוח החכמה אשר בקרבו ויהי למחבר ספרים, ויחל לכתוב רעיוניו, פשטיו ופולפוליו, אשר עשו פרי לברכה על תלמי לבות כל דור ודור עד היום, ויקנה לו חבר נאמן ה"ה ר' מאיר הלוי ב"ר מדרוס אבולעפיא הנשיא מבורגוש

(א) ר' משה ריאטי בס' „מקדש מעט" (דף ק' ע"ב) יקראנו „בן ירונדי". ור' הלל ב"ר שמואל: „ר' משה מיירונדא" (חמדה גנוזה כ') ובאמת איננו נקרא „מיירונדי" וזה טעות. (רשימת באדל. לר' מש"ש) וכנראה היתה חתימת הרמב"ן „ירונדי" כי גם הפיוט הנמצא ממנו ראשי חרוזיו „משה בן נחמן ירונדי". —

(ב) כן כתבו: „סדר הדורות" „צמח דוד" ורמ"י בספרו „קורות ישראל וכתותיו" וקש בספרו „מליצה הדתית להיהודים" (צד רל"ג) ור' מש"ש ב„רשימת באדל". ומה שכתב הר"א ברמולי שנולד תתק"ח ושכן כתוב ב„יוחסין" ושם לא נמצא מלידתו כלל וראה „קורות היהודים" לר' צה"ג, (נוטו ב' צד תל"ט).

(ג) כ"כ הרשב"ץ בתשובה ח"א סי' ע"ב וזה ר' יצחק מחמשה מאורי הדור ששמש „יצחק" וביניהם האלפסי; ובא מברצלונה למדינה דאניה והיא היתה בישיבה יחזקה בו והי' בה קהלה גדולה וקדושה בעושר וכמעשים וכבדו ר' יצחק זה ונשאוהו ונתחתן לבן „אלכתיש" מגדולי דאניה וישב ושפט אותם עד יום מותו... (יוחסין) ועל אוהרותיו יאמר אלהריו (החכמוני שער ה'). „וישימם בכתובים דבקים, כאלו הם כרוח הקודש חקיקים".

(ד) היא שנת תתק"ע כן כתוב ב„יוחסין" וב„סדר הדורות". —

הנקרא הרמ"ה ה). מוריו ורבותיו בדרכי החיים והדעת היו: ר' יודא ב"ר יקר ו, ר' יאשיה הבבלי ו, ר' יהודה ב"ר יצחק החסיד מפריז ה), ור' עזרא ט), ור' נתן ב"ר מאיר ו, גם החכמה שתה קן בלבבו הטחור המוכן לקבל כל צורה מדעית ועיון פלוסופי, ויהי לרופא מהלל יא), וחוקר אלקי יב), וישע אהלי מגורתו במקום מגוריו אביו בעיר פרפינגון ויקח חבל במדיניות ויהי לעוזר ולהועיל לבני דורו.

ה) ב"שיטה מקובצת" (כתובות י"ח) נמצא דהרמב"ן והר"ש שאלו לרמ"ה, לכן יפקפק הר"א פולד ב"שם הגדולים" הערה מ"ג (הוצאת בן-יעקב) איך יהיה הרמב"ן חבירו של הרמ"ה, כי נראה שהוא היה גדול מן הרמב"ן? אכן שאול ישאל ל"ע צעיר לימים את ידיר נפשו, וזה היה כי הרמ"ה כבר היה נשוי ונידע כבר לארס גדול בתלמוד; ואנחנו נראה כי באגרת הרמ"ה לרמב"ן יקראנו "יקרי ויודיו" ("אגרות קנאות" צד ו', ב). הוצאת ליכטנברג) — וכן היא ב"יוחסין".

ז) כן כתוב ברשימת באדל, וכן ב"תולדות חכמי ישראל" לרק"ש (ה"ג צד קפ"ז) ו"בקורות היהודים" לר' צה"ג וב"תמים דעים" (ס' קפ"ד) מביא ביאור ממנו וראה הערה נ' להלאה. —

ח) כ"כ הרב הגאון ר' היילפרין זצ"ל ב"סדר הדורות".
ז) כבספר "הלקויות" להרמב"ן (פסחים י"ד) כתב בקבלתי מפי מורי רבינו יהודה שקבל מרבו ר' יצחק בן אברהם הצרפתי וכן נראה הוא ר' יודא החסיד וכן כתוב בס' "קורות ישראל וכתותיו" לרמ"ה, ובתה"ו (שם) ודע כי ברשימת באדל. יאמר בשם בן-יעקב כי ר' יצחק ב"ר אברהם הצרפתי היה רבו של הרמב"ן ואתה תחזה כי היה רבי' דרבי' וגם בשה"ג לא מצאתי כן. —
ט) כ"כ בשה"ג לאזולאי, נזכר בתוס' שבועות כ"ה וברקנאטי עה"ת בראשית וירא כי תשא ועוד ובס' ה"יוחסין" יאמר "רבו בקבלה" וכ"כ רח"ו בשם האר"י וברשימה הנ"ל יאמר סתם "רבו" ובספר "מליצה הדתית" (צד שכ"א—של"א) יאמר "רבו התלמודי". — וב"המגיד" שנה ט"ו גליון י"א יאמר שהרמב"ן נולד תתקמ"ה ולמד גם לפני ר' יצחק הלכן שחי עוד תתק"ן ע"ש וכאמת נולד תתקנ"ד.

י) הגאון חיד"א זצ"ל יאמר שראה חרושי שבועות כ"ו להרמב"ן ובפ' שבועות הפקדון יקרא ר' נתן בשם רבו ולדעת הר"א כרמולי היה ר' נתן רבו בחכמת הרפואה בפרפינגון. — (רשימת באדל, להח' ר' מש"ש).

יא) מה שכתב ב"שבט יהודה" (כלל מ.), "ר' משה מאישטרו" על הרמב"ן שפירושו רופא לדעת קצת, וזוהו אין ראיה שהיה רופא וכן הוכיח ר' דק"א (עניניקלופדיא מחברת ב' כ"ו צד רמ"ו) שפירושו מיסטרו הוא "רב" וכנאמר ב"וכוח" שאין "רבי" מיסטרו כ"א "רב". — אבל ר' יש"ר דילמדיגו בס' "מצרף לחכמה" (צד ט, אדיסה). יאמר "גם הרמב"ן נוסף שהיה רבן של ישראל... היה חכם בחכמת המתקן ורופא כמ"ש עליו תלמידו הרשב"א (תשובה ק"ב)." גם בפירושו עה"ת יביא דברי הרופאים הרבה מאד כמו בפ' ויגש — והוזכר בס' "רפואות" — בפ' אחרי — וזכר הזכירו הרופאים — בפ' ויקרא — וכן ידעו הרופאים בטבעיהם" — בפ' ויצא — "אבל לא ראיתי כן באחד מספרי הרפואות המדברים בהם, וכן החליט במ"ע הירחי לר"ז פראנקל (שנה ז', צד פ"ו בהערה ז.).

יב) בשה"ג ידע"ם בס' "מאור עינים" (צד שע"ז) "הרמב"ן נודע לכדאי וספון שיהיו כל דבריו נשמעים ובחוננים מאיזה איש תבונה שיהיה בדורות האלו." ובס' "מליצה הדתית" (שם) ימלא פיו תהלה על רוחב לבבו ומחקר שכלו המצויין אבל ר' זרח' הלוי באגרת תשובתו לר"ה מפירורא כתב, והאיש משה הרב בר נחמן לא היה יודע טבע המציאות של דברי הפלוסופים ולא ידע איזה דרך ישכון אור", אך הרש"ש בס' "האמונות" תבע עלבוננו של הרמב"ן וכתב (דף כ"ה) "ולזה כתב אחר מהתפלספי" על הרמב"ן ז"ל כי היותו בלתי מבחין בין האופשר והנמנע השיג על הרב — והרמב"ן — וזה האיש היה סכל כי לא עמד על דעת הרמב"ן עכ"ל. וזוהו צדקו דברי רש"ש כי ספרי הרמב"ן יתנו עידיהם ויקראו תכונתו. — ודע כי הרמב"ן בלערי ידיעתו שפת ארצו וספרדית היה יודע בטיב הלשונות כערבית ועוד שפות ספרותיות כאשר הוכיח הח' פערלעס במ"ע הירחי לר"ז פראנקל (שנה ז' צד פ"ו הערה ד.).

פרק שני.

או בעת השכו כוכבי נשף-הגלות, בהתמעט הלבבות, בעת הועם זוהר החכמה היקרה, ערפל ועלטה חתלונת, וכבית יעקב היתה לאש מצה ומריבה, ותאכל ותלהט עד מוסדות השלום והאחדות; המפלגות ופרוד הדעות רבו למעלה ראש, והאמונה נהיתה לסלע המחלקות, זה מעבר מזה ממוקרי הפלוסופיה וממוודעי ההשכלה עד כי לקחה לבו וכה המדמה הולכיכו שולל, ויבנה בתורה ובאמונה מגדל הפורח באויר, באיך יסוד מוסד; וזה מעבר הישני מהויק בפשט הפשוט בכל הכתובים הנמצאים בתנ"ך לשבר את האוזן כלשון בני אדם, עד כי דברו באיש משה הרמב"ם ז"ל כי דברי ספרו „מורה נבוכים“ „נבוכים הם באיך סגור עליהם המדבר, ודודם חמק עבר“ ירעו וישחיתו בהר הקודש הרת: ומביני מדע המשקפים בעד אישנביהאמת, אלו אשר ירדו לסוף דעתו ותהום בינתו הנשגבה מעשים היו: ויפרדו כל רבני ארצות אירופה ואזיא לשתי פלגות: האחת מחוקת בפניני הרמב"ם ובשטתו הפלוסופית ותענד דבריו עטרות לה, והאחת, צא! צא! תאמר לכל ספריו ודעותיו, ובשתיהן היו גדולי ישראל, חכמי לב ופארידהוומן, בעלי תלמוד וחלכה, וביניהם הרב ר' שלמה ב"ר אברהם ממונטפיליר וידידנפש הרמב"ן, עומד בראש המלחמה, איש אשר לבנו רחב בתלמוד ותוראה יג. אך דוב אורב לכל מדע והשכל נוקם ונוטר להוגי תבונות, ויעמוד בזרוע חשופה ויט ידו ויך ספרי הרמב"ם חרם, ויעמדו נגדו רבים וכן שלמים, מאורי הגולה והכמים ויחרמו חרם נגד חרם את ר' שלמה וזכרתי בריתו: וכראות ר' שלמה כי בלתה אליו הרעה מאת ראשי הקהלות והכמיה ויערוך מכתב בקשה אל הרמב"ן כי יהיה מלאך מליץ בעדו ולדבר עליו טובות לפני ראשי העם, ובעדתו כי הרמב"ן ממעריצי הרמב"ם ויעש בערמה וילבש אדרת אהרת למען כחש, ויגלם באהבת המורה והמדע יד, ואלו דברי האגרת: טו.

„זכרנו ימים מקדם בהתעלסנו באהבתך והתפארנו במעלותך, ע"כ יצאנו לקראתך, על דברי הריבות אשר בשערינו, בקנאותנו לתורת צורנו, בשמענו מקצת זקנים ונערים, מפרסמים דברים, חדשים מקרוב באו לא שערום אבותם, הולכים בדרך לא טוב אחרי מחשבותם... והתוכחתי עמהם פעמים רבות והייתי בעיניהם כמתעתע, וירבו הימים והיינו מריבים כמתלהמים ולא נלחמים עד בוא העת, עת בלחה ובעתה, ונכנסו בריבותינו חכמי בדרש בגאותם הרמתה, ויבזו בעיניהם את דברינו, כי להשמיד בלבכם ולשיתנו בתה, ויחשבו עלינו מחשבות לאמר: נשחיתה עיך בלחמו ונכריתנו מאיך החיים, ויציאז עלי דבר לאמר: כי הרפתי מערכות אלקים היים ודברתי

יג) באו"ח ס' תקט"ו מביא הב"י תשובת הרשב"א שהשואל כתב לו שר' שלמה ב"ר אברהם התיר... תשובה מי הוא שיבוא אחרי הרב ז"ל וכבר הורה זקן... גם ב„שיטה מקובצת“ (כתובות י"ה ועל ב"מ ב.) מביאו ויבשה"ג מביא בשם הפרסם כ"י לרבינו אשר ב"ה דהקדוש ר' שלמה ב"ר אברהם ממונטפיליר היה רבו של ר"י ע"כ. (מביא לאגרות קנאות הוצאת ליכטנברג.) יד) ראה מביא, שם, ובאגרות קנאות אגרת רד"ק (צד ד') ואגרת ר' הלל החסיד (צד י"ג—יד) מה שעשה ר' שלמה וזוה יצאה הכערה על ספרי הרמב"ם וספרי הש"ס תסנר שערות בשר ישראל. — ועוד מזה באגרת ר' שוח"ה בראש ספר „תולדות חכמי ישראל“ לרק"ש והערת המחבר — ושם ה"ב צד קל"א. —

טו) המכתב הזה מוצא הרש"ם בכ"י באוצה"ס בעיר אוקספורד ובמ"ע ישרון (כרך שמיני ה' תרל"ה) והוציאו אורה בשלמות הר"ח ר' שוח"ה. — וראה כתח"י ח"ב, צד קל"א בהערה. —

„בהרב הגדול אשר הרבה ורביץ תורה בישראל, רבינו משה בן הרב הדין ר' מימון
„ולהבאישינו ביושב הארץ...“

„ואולי האיש הזקן היוצא בגלילותיכם יעשה עמכם כאשר עשו בארץ הזאת
„אשר הוציאו מופס הכתב ששלחתי לצרפת ויפו ובדו עלי דברים מלבם לאמר: כי
„אני צייתי להחרים את כל המאמין באמונת אבן מימון ודברים רעים אחרים אשר לא
„דברתי ולא עלתה על לבי; ע"כ אדוני וחבורתי הקדושה תנו לב לחקור את זאת
„לכבוד אלקיננו, ואל תשמעו לדבריהם ושלומך יגדל לעד שלמה ב"ר אברהם.“

וכאשר באה האגרת הזאת ליד רבינו הרמב"ן והוא בתום לבנו ובאמונתו
בדברי חכם וידידו מנוער כר' שלמה נתן אומן לדבריו, ויקנא לכבודו (טז), ויכתוב לכל
קהלות אראגון נבארה וקשטיליה את האגרת הזאת המספרת בתהלות ותשבחות ר'
שלמה ידידו, בניב צה וטהר המליצה וז"ל: (ז).

„בפשע ארץ, ביום היתה לכלה הריץ, על סגניה ושריה לבנות גדריה, ועל
„הרועים לשמור העדרים ממעונות האריות ומהררי נמרים... ואם אסורים בזיקים, בבית
„כלא שכחנו ברית וחוקים, הלא בה' אלקיננו אנחנו דבקים, ובבית שבינו הוא חיינו,
„החיים הטובים אשר אין להם היפסק ואין אחריהם מות, האור הבחור אשר לא
„וגאלוהו הושך וצלמות, והאמונה השלמה היא המנינה עלינו מחטא ולא בלינו,
„היא שעמדה לאבותנו ולנו... ואתם שלומי אמוני ישראל, אריאל אריאל שארית
„עמים יתר גוים, אשר עם אלקים דרי ירושלים אשר בספרד, נשיאי אראגון אצילי
„נבארא ושירי קשטיליה, הקמים על נדיבות תלמידים וסופרים והורשי איתנות וחוני
„כנסיות עם החרום וזנב לאריות, הבו לכם עצה ודבר הלום, ואל האי הזה תענו
„שלום כי ראיתי כבר מחטיאי אדם בדבר עוברי דרך אלינו ובידם כתבו חלקות
„מגנבים הלבכות, ומחניפים המחשבות, והצרכתי לגלות אנכם להעמידכם על תוכן
„הענינים פן תשמעו אל דברי הויפים ותתנו להרם יעקב וישראל לגדופים, ואני
„תלמידכם זה ימים חקרתי הדברים מפי השמועה וראיתי הבאות לפניכם הכת
„המתחסרת, נפשים מצודרת, והיא המורדת, ואם רבני צרפת אשר מימי תלמודם אנו
„שותים דברו בשמש בחצי השמים, לכסותו תחת כנפים, וירח המזהיר צוה לסתום
„ובעד כוכבים לחתום, אין על הרב — ר' שלמה — המניש דינו לפניכם חטאת,
„כי הוא על חברו חלק, ושכנגדו המפליג דעו, יגיד עליו רעו. לא נתן הנביא —
„ר' שלמה — לאלוה תפלה, ובמלאכו — הרמב"ם — לא ישים תהלה, ואתם
„רבתי אל תשמעו לבעל המחלוקות, אל תאמינו ברע, אל תבטחו באלוף, עד אשר

(טז) הוכח עוד נכתב-יוד כי בלקחו חבל במחלוקה ע"ד הפולוסופיה היה בשנת תקצ"ה
(רשימת בארל) ובזמן הזה היתה שריפת הספרים וביוחסין כתוב תקנ"ו וזה טעות (מבוא
לאגרות הנ"ל הערה ה').

(ז) ומה נאמנו דברי הר"א כרמולוי (מ"ע „הכרמל" שנה שביעית גליון ששי) כי האגרת
הזאת היא אגרת קנאת-הכבוד אשר קנא הרמב"ן כבוד ר' שלמה וידידו (תח"י ח"ב קל"ג)
ובטעות כתוב בראש האגרת „וזאת האגרת שלחה הרמב"ן לנדות ולהחרים את ר' שלמה ושני
תלמידיו עד שישונו מדרכם הרעה אשר העונו מצחם לעמוד נגד רבינו משה ז"ל. כי כל אשר
לו עינים לראות ויבין וישכיל כי היא מלאה שבח ותהלה; ונפלא כי הר"א ליכטנברג (אגרות
קנאות צד ד') לא הרגיש מזה מאומה — כן הרגיש מזה הח' יאסט (קורות היהדות וכתותיו
ח"ג צד י"ד).

„מפי בעל דינו תשמעו החלוק, כי צדיק הראשון בריבו ובה רעהו וחקרו: ובי בתות
המכה וישות זו את זו תביאו את בית דינכם יחד וננישו אל המשפט ושפטום“ (אגרות
הרמב"ם הוצאת ליכטנברג).

ככל אלה לא קמה עוד הסערה הרממה, לא נדעכה האש המתלקחת ולא
שבתה המריבה עוד: לא ר' שלמה ואנשי ברוחו, ולא המפלגה העומדת נגדו נסו
את כחם להשכיח שאון מי מריבה ודכים הודונים, כי כל אחת מן המפלגות מצאה
משען לדבריה מן הכתובים ומדרשות רז"ל אך ר' שלמה התקומם עוד יותר עז כי
הוא לפי העתו מקנא הנהו קנאת ה' צבאות, קנאת הדת והתורה בלח: ויבקש לו
עוזים ותומכי ידיו ויאץ ברבני צרפת הצפונית לחיות לו לעזרה ולעמוד לימינו,
והרבנים התמזיזים הם, כראותם את המורה צדק כי ראשית מלאכתו להסיר מלבנו
כל תואר ודמות מאת הבורא וכל שמין ההגשמה לשריש ולעקר, וכאשר דמו בגשמים
כי נהפוך הוא מדעת הרמב"ם המורה מחדר אמונתם, כי ישנו ברואה ויתעם דמויזם
בתוהו לא דרך כה המורה זכרונו לברכה וכל שלומי אמוני ישראל אנשי הדעת (ה),
ויתנו גם רבני צרפת גם הם את ידם לחרם, לזרות כמו היה המורה והמדע, ולהרחיק
מאחלו עולת. אבל עד שלא ישקעה שמשו של משה הרמב"ם ז"ל ורחח שמשו של
משה רבנו הרמב"ן ז"ל ועמוד שר וגדול היהודים פרה ציץ תפארה נור הזמן ומקנא
קנאת הרמב"ם וספריו המסלאים בפו, על האדם הגדול הזה הבישו בכליון עינים שתי
המפלגות, הקנאים ורבני צרפת והמשכילים מעריצי הרמב"ם, אלו חישבו בדעתם צדקתו
ואמונתו הרבה, כי יהיה על צדם ואלו בדעתם הכמתו וידו החזקה גם במדעים ובחקר
הפלוסופיה העיונית, כי יהיה על צדם ועוזר להם: ויערוך מכתב אל רבני צרפת
אשר בו נקרא את ענות צדקו ורוחו השפלה אשר תתכבד לחיות הדום נרמם תחת
רגלי החכמים, אבל לא רק ענוה כעניי דעת ונעדידי הרגשה אלו הנותנים למרמם
נפשים ונפיש החכמה מאפס שביב כבוד שליט ברוחם, אבל רבנו ז"ל בחכמה ודעת
ירחיב דבורו ויוכיחם ברוח שפתו בדברים רמים וחדים, שנונים ונעימים על מה זה כי
ישתו בשמים פיהם כחללם כבוד הרמב"ם ולישונם בחרם תהלך בארץ? על מה נתנו
דופי במורה ובמדע? ומאשר יקרה בעינינו האגרת הזאת נעתיק הנה ראשי עניניה: (ט).

טרם אענה אני שונג, עוד אדבר ולבי מפני היראה מתמוגג ניתקו מורישי המהשבה
וארשת השפתים והקולמוס והמגלה יעונו בין הידים, כאשר נוד הקנה במים, בשמעי
ארוות שואגים ממעונותיהם לביא וליש מהם, רעם שירים ותרועה, הובטים במקל
ומכים ברצועה, לבבוש כל באי עולם תחת רגלי כבודם, טול מקל ודך על קדקדם,
ובעפעפם חרבם על פנינו חרדו רעיונו ונבהלו עשתונותנו: ואך זיכל לדבר נכוחות,

(ח) הלא הטה בספרו „מורה נבוכים“ כמעט רוב ספרו וסודותיו בנויים להרחיק ע"ז
הוא, ובפרט החלק הראשון, וצדקו מאד דברי ר' ידעיה הברדשי באגרת ההתנצלות לרשב"א
באפרו: שאם לא יצאה תועלת אחרת מהתפלספות רבנו הרמב"ם רק לעקר את האמונה הרעה
ההיא מיישראל היה באמת מספיק לנו והיינו מחויבים להודות לחכמתו אשר הגיעתהו אל האמת
ע"ש וראה השגות הר"ם אלשקר לספר האמונות לרש"ט, וגם בעלי הקבלה להם דרך להרחיק
בפעולות ה' ההגשמה (ראה בחיי עה"ת בראשית) באופן יקר (ראה תורת העולה לרמ"א ח"ב פ"ב).
יט) האגרת הזאת נזכרת גם באגרת ר' ידעיה הפניני (מלא הפנים ב"ד) ונקראת „אגרת
החכמה“ (רשימת באדל. לרמ"ש"ש) ונספר הדורות יאמר „אגרת החכמה“ ספר בקבלה לרמב"ן
כתב-יד" וזה טעות. —

ומה ישיב על תוכחות עבר נבזה בעיניו ונמאס, לבו בקרבו המם ימם... ואדע כי כרובים הם הפורשים על המוני, ראיתי עמהם המונים המונים, רבי הסתכמוניב, המה הפנים הנראים במרכבה, והמה האותיות אשר בצבא, המה ראשי המטות המה העומדים על הפקודים, ומי מכלכל את יום כואם ומי העומד בהראותם, ואף כי אנכי אענם איסרם בשמעם ובדרך תבונה אודיעם ואני כנמלה ואין בלשוני מלה, בזוי עם ותולעת, לא למדתי חכמה ודעה, ואיכה על האיתנים מוסדי הארץ נגביר חילנו אפילו תורת הברות אין עלינו, רק לפקוח עינים ולהטות למוסרם אונים, ולבי וכליותי אשתונן, ועדיהם אתבונן, רוח מפיהם תורה מפי ספריהם מוסר מפי כתבם מורה... אשאל כענין ואם ידעתי גדולתם בחכמה ובמנין והדיון אשר הנוה, ידעתי כי בצדק שפשוהו, ומה התלמיד אשר יבוא אחריהם את אשר כבר עשוהו? רק אנכי היום קטן השואל מפי מלמד, וכתלמיד אשר לעמוד על דעת רבותיו חומד... אל נא רבותי כבהמות תחשבוני, כשור אוכל עשב בל תראוני, כתבו לי מאיזה טעם דתם? לא לאוספי אדיניכו אלא כגון דא ודאי צריך לאודועי...

בראותי עצתכם הקדושה נסכמת, ועדתכם היקרה חותמת, כל ארץ צרפת רבנים ושרים פנת שבטה כלם הסכימו לנדות ולהחרים על כל איש אשר ידו הרים להנות בספר „מורה נבוכים“ ו„ספר מדע“ וקרנו ידע, עד אשר יגנוו גניוה עולמית, וזה תופס הכריס מעט מהרבה, וניצוין מהמדורה הגדולה אשר לא תכבה, ולמה קדושי עליון פרשתם לרב הקהלות רשת החרם לקטף עוללות ואשבל להשחית את הכל כי תתנו ארץ הלזו לבו ולמישות רכושם ולישאל באלה נפשם ולא נתתם כבוד להרב הגדול אשר בנה בתלמוד מגדול, מגדול עוז לישם ה', ומקדש להמוני, המון עם הארצות העולים בפרצות, ובית תלמודנו השמש שממות עולם, יקומם בכל גלות החל הזה בספרד ובארץ המערב ואל המזרח ואל ארץ הצבי היה מושיע ורב? כמה נדחי חכמה קבין, כמה בה"מ רבין, לכמה יעבי תושיה נתן מימיו נאמנים והישיב בדברים הנכונים... הנה זאת לא צדקתם אענכם, לא דברתם נכונה בעבר ה' ואוכיחכם, ואקרבה לענות כי לא אישא פני איש להישיב על זה אמהר ואחיש, ואל אדם לא אכנה, ואל הנאון ומוראו אקנא, מדוע את הרב ממעשהו תפריעו וצדיק כביר תרשיעו? הלא שאלתם עוברי דרך המאריכים לשון המפליגים מליצה הנושאים מיטל בערך, כתהלת הרב הגדול, במעלת הסידותו בתוקף אמונתו, בעוצם ענותותו בגדולת יחוסו, בגדבת ניסו, במעשיו הנפלאים במליו הנוראים, בהיותו ביראת אלדיו דבק וחושק, ובתלמודנו נושק, אוהב דברי חכמים ומחבקם, הם מחמד עיניו ומחמל לנפשו עטרות לראשו, אם ראיתם ספריו, אם דקדקתם בחבוריו, השמעתם אותו מבעט באיסורין בקלין ובהמורין, ואם השמיט כל תקנה וגזרה ולא עשה סייג לתורה? אם העלים עיני מעירובין וידים, אם שכח עומר בגורן, בעוף וגבינה הנאכלים באפיקורין? הלא החמיר בהן יותר מן הדיון, לא לכם רבותנו להקל לראש נגד המזרח!... גם מדוע אתם עוברים את מצות הו"ל אשר צוו אותנו לבל נטיל אימה יתרה גם על עבדנו הכנענים? ואתם הרעמתם רעם החרם על קהלות גדולות אשר נמצאים בהן גם הרבה חסידים וחכמים שהכל חייבים בכבודם! ואתם אם מצאתם לדבר נחויין להחרים בארצכם את נעני הלב, העוברים ארחות יושר למה כללתם אותנו עמהן להכניס ארצנו בגורת החרם והקלות החן ומה לנו ולהם? וגבול נתן ה' בינינו וביניהם!

ואחרי שאין במקומו מחלוקת ולא עוד וישר בנבולנו אין אחרות חרמכם עלינו. ודנה קהלתנו חסים על כבוד הרב הגדול ומקנאים קנאה גדולה לכבוד תורתו והסודות ואת יקר תפארת גדולתו לא מאשר אנחנו פוסחים על שתי סעיפים לסוד מאדחות רבותנו אל הבלי הפלוסופים, ואתם אם מקיצר יד מאסתם בספר המורה ומבלתי הבין דביו האמרו: כי הוא סודר ומורה, למה זה ההרמזם גם ספר המדע והמכתב מכתב אלקים הוא מפתח לספרי הרב ז"ל בתלמוד ומבוא לכל חבוריו, סופר מצות ה' עשה ולא תעשה.... וכבר ראו כל בני לוגיל והרב הגדול ר' אברהם ב"ר דוד ז"ל הספר ההוא ולא צוה לגנוזו ולא קראו אחריו תגר, ואין אחד מהם על לומדי הרבי הוגר, אבל כלם אוו לו וחוו בו, ופתחו ואין סוגר, והרב ראב"ד ז"ל השיב על מקצת דבריו ולא אמר שיש בו צד מינות וצד כפירה הם והלילה: וראיתי לרבנו הצרפתי ז"ל בתשובותיו במצות הנהגות עתה בארץ ישראל שהגיעו ספרי הרב הגדול לידי והיה מתבדך בהם, ומביא ראיות מדברי הספרים ההם, בשפה ברורה, ובלשון מחודדת, ומזכיר שם הרב לתהלה לשם ולתפארת, ואחרים שמעתי אומרים שאתם תופשים על ספר המדע באמרו: שאין למעלה צורה ותבנית ולמה רבותנו תפשתם עליו בדבר הזה שהרי כל הנאונים בחבורתם וכל חכמינו הקדמונים בפיושםם בספרד הכל יחשבו הנוטה מזה כהולך אחרי ההבל.... ומה שנכתבו בתורה ענינים נשמיים, לא נכתבו כי אם להבין לבני אדם, וכבר הזכרנו בתורתו שלא נחשוב עליו דמות וצורה... וכל הסובר על הבורא וציר הכל שיש לו צלם דמות ואברים אין לו אלקי כלל... ומקצת שריכס ורבניכס אחרים והם כתוהים על הגזרה הראשונה וחוזרים בדברים מה ראו ועשו מי פייסם ונתפייסו? וכי משא פנים יש בדברי? שומעין דבריו של זה היום ומשיבוא חבירו למחר שומעין דבריו?... וידוע תדעו באמת ובכבוד כי לא ישמעו הקהלות לחרם וארור, לפני כלם קבצו פארוז, בנזרתכם לגנוז ספרי הרב הגדול לעיוב כל איש מאוייו כל הפורש מהם כפורש מחו, כי מהם ילמדו, ובהם יעלו וידרו וזו על יסודי תורתו וספרי המדרתו יקה מכם עמדתו? לכן רבותנו חוסו למנייכס והיו מתונים בדניכס החרם יותר והאלה היוצאת הופר בתרועת שופר!...

... ועל עוסקי ספר „מורה נבוכים“ כתות כתות תשימו יד מוראכם אל פיכם, כי מצות הרב הגדול לאמר: לא תפרישוהו ולא תפרסמוהו וכך אמר בתחלת ספרו: „אני משיבוע לכל הקורא בזה הספר לכל יבאר ממנו אפי' אות אחת ולא יבאר לזולתו אלא מה שהוא מכוזר ומפורש בדברי מי שהקדימני מחכמי תורתנו אשר נקבו בשמות, אך ללמד מה שלא אמר אחר וזלתי מנאוננו ז"ל אל ילמדוהו לזולתו זה תופס דברי הרב ז"ל, ואם אתם רבותי תסכימו עם חכמי פרוכינצה, גם אנחנו נצא כעקבותיכם תחזקו דבר הזה בחרם... ונמלך תחלה ביסוד המעלה בנן של קדושים הארו האריר... הרב ר' אברהם בנו של רבנו ז"ל... בזה תאירו בנתיב השלום כצדקים, ואל הקהלות ישו לכם אונים, וסרה קנאת אפרים... הכותב לפי כבודכם מירע לכבוד ומשתתחה למורא, תלמידכם הצעיר אשר לכל מצותכם מוזמן, ועמכם נאמן, משה ב"ר נחמן ז"ל.—

דברים האלה דבר הרמב"ן באגרתו לרבני צרפת, ולמלאכת הפין חכמי צרפת בקש גם את ידיו נפישו ר' מאיר הלוי הנשיא, כי יתן גם הוא את ידו להתחולל

סדר החרם על קוראי „המורה“ כאשר נראה מאגרת ר' מאיר הלוי הערוכה לרמב"ן „ועל דברי יקרו וידידי אשר בקש ממני לקנא לכבוד תורתנו ולדברי רבותנו ולהיותנו באגודה אחת עם רבותינו הצרפתים כאשר הסכימו בו לכבוד אלקים ולגדור גדר בעמו הפרוץ... ונבר אשר אין לאל ידו להוכיח אנשי מקומו וההונים על ידו אם עברו תורת הלפי חוק, אך יוכיח עמים עצומים עד יחוקי“ (אגרות קנאות צד ו'). אבל זאת העצה היועצת, יאמר ר' מאיר הלוי כי: בעלי הריב יגישו עצמותיהם לפני הרמב"ן והוא בדעתו יצדיק צדיק וירשיע רשע. — ומה רבה חכמתו והפשר אשר עשה מלא השכל ודעת לפשר בין שתי המפלגות כי אך הרמב"ן ידע להוקיר את הרמב"ם (כ) ואת ספריו הממלאים בתרשיש והחכמה ורוח קדושה מתנוססת בקרבם, אבל משכילים צעירים אשר כמעט נפתחו עיניהם, יסקרו בלמוד המורה ונטו לארחות עקלקלות, ע"כ ראה לצדק להכות על קדקדם ולישימם לחרם ולגדופים, וכן היתה דעת רבנו משה בן מימון ז"ל שלא ילמוד כל איש המוני בספרו זה המלא סתרי הבריאה וסודות היצירה (כא). — גם לא יוכל הרמב"ן להשיביו בפעם אחת שאון המפלגה העומדת נגד המורה לאמר: כי לישקוד על דלתותיו מותר וראוי לכל חכם לב; כי כל דבר יתפעל מהפכו יותר, ואולי בראותם יוצא כנגדם ויחרמו גם אותו, והוא לא פעל ולא עשה מאומה, — ע"כ ראה הנולד ויצוין בהרכי העתיד, וימלא מעט הצון כל אחת מהמפלגות. — ולא צדקו בזה המבקרים מעישה רבנו, וכי אדני הפשר לא על צדק הטבע, באמרם כי הוא ז"ל רצה להרחיק כל חכמה ופילוסופיה מבני ישראל עם חכם ונכון מתולדתו, יען נפשו אותה להחרים לומדי ספר המורה. — כי אם נכט במבט אמתי עד תכלית דעתו בזה נראה כי לא החרים אך לאלה המחבקים חיק התבונה והשליכו כל דבר אמונה, התורה והיראה ונמשכו אחרי הפילוסופיה יותר מדי כמו שאמר: השומע ישמע והחדל יחדל שאי איפשר לכם להוכיח לכופ כל ישראל להיות חסידים, ובוה נתנו אבות העולם ליסר מזה חכמים גדולים, אף כי למנוע מן

(כ) ה"ר שם טוב בס' האמונות (שער א' פ"א ושער ב' פ"ד) יאמר: שמהיות שעשה הרמב"ן להיות למגן בעד הרמב"ם הם דברים בטלים, ע"ש וכבר הכה על כוהו בספר א"ג, פ"א. — גם הר"ם זק"ש בספר „מליצה הדתית והיהודים“ (צד רכ"א—רל"א) יאמר: היה למגן בעד הרמב"ם אבל יותר למלאות רצון כבוד הרמב"ם יותר מאשר ישתדל להליץ בעד דעותיו כי אם שסתר לפעמים דבריו אבל ישימו כתר לראשו כגלל ספריו וחכמותיו אשר בחוץ תרונה. — ומה שכתבו על מצבת הרמב"ם „משה בן מימון מוחרם מין“ לא היתה כזאת בימי הרמב"ן כי אם בימי ר' שלמה הקטן וערתו בעיר עכו כי אם היתה בימי הרמב"ן הלא אז חי עוד ר' אברהם בנו ולא כיהר זאת תחת לשונו (תוח"ח ח"ג צד מ"ז ובספר השנתי „ירושלים“ לשנת תרמ"ז צד ו'). (כא) נשאר בידנו שיר קדמוני ממשורר פלאי אודות המחלוקה ע"ד המורה והמדע וכו שבה ישבח את הרמב"ן ודעתו הרמה ע"ר המחלוקה ושעוסק לשם שנים וזה נוסחו!

„ראה אורה ראה חברת חשוקים

„וסוף דבר לשם האל עסוקים

„לבושכל לדעת מה התוכל, וכן נחמן לעזרתם מוזמן

„התרקיע מוזמה לשחקים ולהם עז ספרו מעניקים...“ (או"ג ב' צ"ה)

גם ר' משולם דפיאריה ישגבהו תהלות ע"ד המורה בעד המורה:

„אפוד בקרבנו ואיך נשאל באוב, לוחות בדינו ולא נשברו

לנו בנו נחמן למגדל עז, ואם לא צהלו קולם ולא דהרו“ (דברי חכמים

ע"ז וקו"י נכתב ג' ובתוח"י ח"ב קפ"ד).

ההנזון התלמידים המתהילים ללמוד...". ומביא שם דברי רב האי גאון הנודעים „לא תמצא יראת הטא וענוה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובתלמוד ובחכמה יחד לא בדברי חכמה בלבד." (שם באגרת הג"ל) מזה נראה שגם דה"צ המתנגד ללימוד הפילוסופיה וסודות המחקר, אבל מסכים הוא לקשר התורה והחכמה גם יחד: וכי לא ישא הרמב"ן ז"ל על שפתו את ספר המורה בפירושו הנחמד על התורה (כג.) פעמים יספור דבריו וגם יעיד כי הם מאידים כמנחה הסתורה, וממלאים הדרי הנפש אורה, ואיך ימנע הטוב להולכים בתמים אחיו בני? אין זה כי אם צורך העת הביאו להחכים קראי המורה בארץ צרפת באמרו: „ואחרי שאין במקומנו מחלוקת, ולא שור ושכר בנכולנו אין אחריות חרמכם עלינו". לכן שם פדות והגדל בין ס' ה"מורה" וס' ה"מדע" כי המורה היה העיקר אשר סלפו בו הישרה הלוחשי הראות, וספר המדע בלעדו לא ידים" איש את ידו להורות דבר ה' זו הלכה בפרט בפרק אמונה ותשובה: — ולאלה החכמים אשר התורה והאמונה עניקים לגינותם באמת לא מצאנו שיהחריס הלילה ללמוד בספר המורה, כי איך היה הרמב"ן נאה הדיש ואינו נאה מקיים? —

פרק שלישי.

עם ישראל, בני אל חי, אף כי מפורד ומפורד בין העמים הנחו, עיף ויגע מחמת המצוק, ועל גבו הדישו הדישי רעה, עד כי שחה לעפר נפשו ולויתנו לחכו דבקה, לא יתן אלקי ממרומים לרמים לארץ חיותו, ויורו ה' עין פרו הדר שתיל על פלגי מים מימי התורה והאמונה אשר בצלו יחיה ומימיו ישתה לרויה: ישיב נפשו והוא בריא אולם במצבו החמרי והרוחני, וכה העלומים חדש בעצמיו. גם כדור אדונינו הרמב"ן בזמן הגרוש ולפניו, כמעט נשכחו הפירושים והתיספות אשר על התלמוד, או כל צמא ילך למים וישתה מי בארו ותגדל ישיבתו באיכות ובכמות יופצו מעינותיו הוצה, אליו יתרו רבים, חכמים ותלמודיהם, וכל דבר הקשה יבואו אל משה (כג.): ויעמוד תלמידים מצוינים בספרות התלמודית וההשכלית, ומגדולי

(כב) בפירושו על התורה מביא המורה הרבה טאד כמו: וירא, ויגש, ויקרא, אחרי, ועוד. ועל דברי רב האי גאון שזכרו באגרת הזאת ראה מלא הפנים בחלק האישכנו צד נ"ג בהערה וראה אור החיים לר' יוסף יעב"ץ, ובהכותב לר' י' ה"ב (תגובה ב'), ובמנחת קנאות (צד קב"ה, קס"ו, קס"ז, קע"ב) ור"ב"ש מ"ה. וגם אז לא נזכר להחליט כי הרמב"ן ה' מתנגד הפלוסופיה יען יאמר בפירושו „השומע ישמע והחרול יהרל שא"א לכם לכוף להיכות כל ישראל להיות הסידים". כי זאת דעת כל שלומי אמוני ישראל שלא לעורר נפש הולך בתמימות לאמר: חביק חיק הפהוליספיה! עד ששכלו תובעו בפה ונפשו שוקקה. —

(כג) בפרט אחרי מות ר' יונה הגדול היה הרמב"ן רב כולל בקטלניה, והרב בר ששת יאמר עליו כדברים האלה: „הרב ר' ידוע שהרמב"ן היה סיני ועוקר הרים וכל דבריו כגחלי אש ועליו סומכים בכל גלילות קטלניה כמשה מפי הגבורה" (תשובת הריב"ש ס' תט"ו) ותלמידו הרשב"א יאמר: „הרב הגדול רבינו משה בן נחמן היה תויר ועושה ואין לנו גדול בחכמה יבטנין וכיראת הטא" (תשובה ת"ג) ור"י אלבו יקראנו „גדל החכמים האחרונים המקובלים רבני זרמב"ן" (עקרים ב' כ"ה) ר"א אבולעפיה יאמר: „לפי מה שגלה איש האלקים ג"כ מישה בפירושי על התורה הוא הנלחם מלחמת ה' הוא הנחמני הבירו של המימוני ששניהם תלמודי העמרכמי שהם נשיאי העולם שלשהם" (שבע נתיבות החכמה צד כ').

תלמידיו: "שמואל הספרדי (כד), בעל התרומות, ור' יונה גירונדי ב"ה). ור' אהרן הלוי (כו). (הרא"ה) ור' שלמה בן אדרת (כז). (הרשב"א) ור' ניסים גירונדי ב"ה).

כד) האזולאי בשם הגדולים בח"א ובח"ב יקראנו "סרדי" ויאמר כן בשם היוחסין, אכן שמו "ספרדי" ולא "סרדי" ולמלת סרדי אין לה פירוש והיה לפניו ספר יוחסין משובש (ולפני ספריו ברפ"ס זאלקווא, וקראקא המשובח) ואחריו החזיק בשגגה הח' רדק"א ב"ס, הלמוד לוגולדות היהודים וספרות" (צד רע"ט דפוס לפסיאה) ובמפתחותיו לס' "מאור עינים" (דפוס ווילנא תרכ"ו) במערכת ספרים וראה שה"ג ח"א וכן הח' פערלעס יקראנו סרדי (כ"ע הירחי לפראנקל) והחכם הר"ר דוד קויפמן העיר פה וז"ל: "וואני מצאתי את שם ר' שמואל ה"סרדי" חקוק על אבן אשר נמצאה באספסיא."

כה) כ"כ יוחסין שה"ג סה"ד; ודע כי מה שמביא מרן הב"י ב"בדק הבית" חלק יו"ד סימן קנ"ד תשובת הרשב"א "דרופא מותר לעשות רפואה כו'. ושכן עשה מעשה הרמב"ן עצמו" ע"ש, וכתב הב"י על זה שמצא כתוב הרה"י יונה כתב להרמב"ן "כתבא עליך ברכה שאתה מרבה וכו'" ואם היה רבו הרמב"ן לא יכתוב לו בסגנון כזה? וכן במדרשי סוף מועד קטן כתוב: "אמר לי הרמב"ן מפי רבנו יונה" כי זה ר' יונה הוא הגדול מברצלונה בן אברהם, מחותנו של הרמב"ן (נפטר ה"א כ"ד ראה אבני זכרון סי' י"א ומהר"ש בן הרשב"ן בתשובה סי' רצ"א ובאגרת ר' הלל תלמוד ר' יונה, באגרות קנאות) ושני ר' יונה היו כן כתוב ביוחסין ובכנסת הגדולה או"ח סי' ח' הגהות הב"י אות ו' וראה "יד מלאכי" כללי המחברים כלל י"ד ובשה"ג, ותלמוד הרמב"ן הי' ר' יונה ב"ר יוסף (ראה שה"ג הוצאת בן-יעקב הערה מ"ט). והח' ר' ק"ש בס' "תולדות חכמי ישראל" (ח"ב צד קט"ו דפוס ווילנא תרל"ט) מעתיק דברי הר"א ליכטנברג במובא שלו לאגרות קנאות וז"ל: עוד היה ר' יונה השני תלמיד הרמב"ן וחיבר ביאור על רב אלפס ונדפס ממנו רק על מסכת ברכות אך הלשון הוא מתלמידיו... וראי' לדבר שר' יונה השני הוא בעל הביאור ההוא דכריש פרק שלשה שאכלו ועוד בהרבה מקומות יאמר "מורי הרמב"ן" ועוד ראה אחרת דכריש ברכות גבי פסוק יראו עינינו כתבו "וכך היה מנהגו של מורי הרמב"ן בר"ו אב"ל מורי ר' יונה קרובו"... ואחרי כי הביאור ההוא מתלמיד ר' יונה בשם רבו למה מוזכר בזה בשמו יותר מבשאר מקומות גם לא הזכיר שהיה תלמיד הרמב"ן כי אם קרובו אלא ודאי שזה היה ר' יונה הראשון וקראו מורי דרך כבוד עכ"ל הר"א ליכטנברג שם בהעתק הח' הרק"ש; ובצד קע"ח שם יאמר דכברו מר' יונה הגדול בהערה "ספריו הם ביאור להלכות רב אלפס ונדפס ממנו רק על מס' ברכות...". ע"ש כי יאחז את החבל בשני ראשים פעם יחס הביאור הזה לר"י הגדול ופעם לר' יונה השני. — עוד יסתור דבריו זה בזה כי בח"ב צד קע"ח מעתיק מצבת ר' יונה הגדול שנפטר כ"ד לאלף השישי ובחלק שלישי יאמר "ר' יונה הראשון שנפטר שנת י"ג לאלף השישי" (צד ו') גם החכם רדק"א יאמר שהדבר בספק אם שני ר' יונה היו (ספר למוד לקורות היהודים וספרות צד רע"ב) ולדעתי הראיה שלמעלה ברורה. —

כו) בתמים דעים סימן קפ"ו כתוב "הרב ר' אהרן בשם רבו הרמב"ן" ובעקרים להר"י אלבו בשלשים לרביעיו והמאורי בהקדמתו לפרקי אבות; והוא ר' אהרן הלוי ברצלוני בעל ספר החנוך וכך החליט ביד מלאכי להרמ"ך כללי המחברים כלל כ"ג. והגאון חיד"א זצ"ל מטיל ספק בזה דעל הרוב כשמוזכר בחינוך את הרמב"ן כותב "זכרונו לברכה" וכמה פעמים "מפי מורי ישמרהו האל" וכן בתותיו (צד ל"ג ח"ג) ועל זה יאמר בשה"ג בהערה (מ"ט הוצאת בן-יעקב) כי הפקפק הזה אינו, כי אחרי שהרא"ה נח נפשיה שנת ג"ג והרמב"ן קידם לו א"כ יכתוב "ישמרהו אל" בעודו בחיים, וז"ל אחרי מותו; והח' ר"ד רוזין הוכיח כי בעל ס' החנוך אי אפשר שיהי' תלמידו (מבשר שנתי תרל"א ברוסלויא צד ע"ו, קכ"ב, קכ"ו ע"ש).

כז) תשובת הרשב"א סי' תקס"ו ותשובת בר ששת סי' י"ד.

כח) ואוננו הר"ן מפרש הר"ף אבל הוא בעל הדרשות כ"כ יוחסין שה"ק, צ"ד, סה"ד, קוה"ד, ונפטר שנת כ"ד לאלף השישי, וזה מבואר הביטול כי בדרשותיו יזכיר את הרמב"ן הרבה מאור ויאמר, "זכרונו לברכה" ואם נפטר הר"ן כ"ד והרמב"ן הלך לירושלים כ"ו ואיך יאמר עליו

ור' דוד בונפיד בט). ור' משה בר' מאיר הנרבוני ל). מפרש ה"מורה", גם ר' משה בר' שלמה לא). בן גיסו של הרמב"ן תלמיד אהוב כבנו הישוען במעמקי לבבו גם ר' אבנר מבורגוש היה תלמידו —

שבע שמהות היה מורם ומלמדם להועיל רבנו הרמב"ן כי תורתו עשתה פרי ייטוה לו ויעלו למעלה במדרגה העליונה על סלס-השלמות, ההכמה והאמונה בנות

ו"ל? וגם לא יקראנו "מורי" או "רבי". ועוד שמוזכר גם את הרלב"ג (דרש רביעו) שגולד שנת מ"ח וכאשר הוכיחו הרש"ם בס' מילנוי צד תצ"ז ובס' קורות היהודים ח"ז וראה תולדות ח"י (ח"ג צד קס"ז) והשלים פירושו על התורה שנת ז', לכן קרוב לשינוע שהפירוש על הרו"ף והדרשות מעט אחר של ר' נסים בן ראובן יצאו (שחי שנת ק"מ) וכן כתב דק"א בספר למוד לקורות ישראל וספרות (צד ש"ג ר' לפסואה), וראה שה"ג הערה פ"ש הגהות הר"א פולד, — ובס' "היוחסין השלם" כתוב הרב ר' נסים בן ראובן שעשה חידושים לתלמוד וספר דרשות... ועשה פירוש לרו"ף והוא היה כברצלוני ובפרפיגנון והשלים פירושו ע"ז בשנת ה' קל"א, (ראה קורות ישראל רצה"ג צד תט"ז הערה ג') והח' פרלעס שנמשך אחר היוחסין בהרבה מדבריו נמשך גם בזה שהר"ן בעל י"ב דרשות היה תלמידו (מ"ע הורחי לר"ז פראנקל שנה ז' צד פ"ט). ועל זמן חיבר הדרשות יוכיח דרש ד' שזכר את המגפה שהיתה שנת ק"ח וראה "החלוץ" (שנה ה' צד קכ"ז) ועל כי הדרשות ופירוש על הרו"ף מעט אחת יצאו יוכיחו דמיוני הענינים וכיאורם אשר בשני הספרים האל כמו בדרש שישו: "ת"ר יש שם זקן...". וכמו כן ביאר בפירושו למס תענית; ובדרש שנים עשר: "לא נאסר הנחש אלא ב"ה שאין השכל גזור...". ועי' בחידושי הר"ן חולין (צ"ה): שפירש כן ממיש (דו"ד ור"ז ח"ה צד קל"ח הערה י').

כט) ר' דוד נזכר הרבה בתדושי הר"ן לסנהדרין וראה שם לדף כ"ג ודף כ"ה וראה שה"ג ח"א, — ודע אתה הקורא כי תדיר נזכר שם "מרדכי" לתלמיד בין תלמידי הרמב"ן אבל איננו מרדכי בן הלל בעל "המרדכי" (ראה אודותיו "המגיד" שנה ט"ו גליון מ"א) אבל הוא ר' דוד כהן, "מרדכי" ר"ת "מר" דוד "כהן" יחיה" וכן יקראנו ר' יצחק ישראלי ומהרא"י בספרו על הקבלה (ח"ב צד קמ"ז) יביא דברי ר' יצחק דמן עכו, "הרמזו בכל מקום מ"ד"כ"י". (רישמת באדל. לח"ה רמ"ש"ש) ונראה כי ר' דוד בונפיד אולי הוא ר' דוד הכהן (?).

ל) כתוב ב"סדר הדורות" "ר"מ נרבוני תלמיד רמב"ן פירש המורה" וכמו שכתוב בשלשלת היה שם אביו יצחק אמנם המטרות לרחות דבריו הנה הוא כמפות מוזן מן הגורן אשר בלערו יסערנו הרוח (ראה, מצרף לחכמה" צד מ' דפוס אדיסה ואגרת ר' יש"ר הנ"ל במלא תפנים להרא"ג ובשה"ג מהר"ם רוטנבורג ועוד, "המגיד" שנה שמינית גליון כ"ד) ובסה"ד במפתחותיו יקראנו "בן דוד" אבל יביא עוד ר' משה נרבוני אחר והוא מיסטרטו ויראל שהעתוק ספרים הרבה מפלוסופי הערביים והוא בן יהושיע וכן חבל חכמים יקראוהו בן יהושיע והוא מיסטרטו ויראל בעל המפרש והם: הרמ"י בס' "קורות היהודים וכתותיו" ורצה"ג בס' "קורות היהודים" (ח"ז) ואני מצאתי בנרבוני בהקדמתו לפירושו ואמר! "אמר משה בר' מאיר" בן אבא מרי בן מר דוד הנרבוני" ובישם בן מאיר יקראנו גם בד"ר ח"ה ובטעות "יהושיע" יקראנו גם ב"בוכבי יצחק" (חלק ל), וב"תולדות חכמי ישראל" שנמשך אחר רצה"ג. — ובזמן חיו ידענו דבר ברור שגולד הרבה שנים אחרי הלך הרמב"ן לארץ ישראל ואחרי פטירתו (ראה קורות היהודים להנ"ל וכ" שם, ספר למוד לקורות היהודים והספרות" לרדק"א צד ש"א) ומה שאמר בסדר הדורות שהיה תלמידו לקח לו מבעל השלשלת. —

לא) באגרת המתחלת "ויברך ה' בני נחמין" אשר כתבו הרמב"ן מירושלים יחתום, "ותקרא לוי שלום בני ותלמידו ר' משה בר' שלמה אחי אמך" ואני בהשתוקקי לדעת עוד דבר על בני מושפתחו של הרמב"ן אמרתי כי זה ר' משה הוא הנזכר במרדכי ביבמות פ' האשה שלום וז"ל "ומורי ר' משה בר' שלמה אמר לי... שכדומה לו שמע מפי ר"ת" אמנם כמו שכתבנו ויחסין צ"ד ושה"ג שנפטר ר"ת שנת תקל"ל כ"ר שנה קודם לידת הרמב"ן ור' משה למד לפניו ואך יקראנו רמב"ן "בני ותלמידו" ודרך זה איננו כי אם לתלמיד צעיר לימים, ומצאתי כי ר"ת נפטר בתקצ"א לאלף החמישי (המגיד שנה ט"ו גליון כ), ולפי זה איננו רחוק, —

אלקים משלבות תהינה בלבותיהם אישה העושה לא תצור, כי על מוקדות האמונה בנה הרמב"ן היכל הכמתו יען אמונתו הדרתו ויראתו קודמת לחכמתו אבל אצל ר' אבנר לב). עמדיה יזופפו, ושורש החיים הזה לא הכה בלבבו, ויהי להפק, וישט מתוק למר ויעש אישכלות מרודות, ויסת אותו לבבו ויכחש בתורה ובכחירה החפוטית אשר נתנה ביד כל אדם לבחור בטוב או ברע, וימר את דתו, ולמורת רוח היהדות עלה במעלות הגדולה והשעה משחקת לו, לו הוין רב וכסף תועפות, מצא הן בעיני העמים ושרי הממשלה ויתן התירו על אחיו בניי כאשר הסכימו בימים הקדמונים אנשי דרוע וגבורה לדכא תחת הגלמו צאן ה' באין אהבת-אדם בלי חבדל דת —. ויהי היום צום כפורים ורבו הרמב"ן עם אחיו ישפכו שיה בבית התפלה, ויקרא אבנר למירו הרמב"ן כי חיש מהר יבוא אליו בהגיעו מצותו ופקודתו, ויהרד כל העם אשר במחנה קדוש ה' כי מושג אמתי לעדתו כי משה איש אלקים קדוש הוא וכי לדאבן לב יהי לו לעזוב בית התפלה: ועל כלם שאת אבנר תבעת אותם, כי זרוע רמה וקוץ מכאיב הוא לרבו הרמב"ן ולכל אחיו, אמנם פני הרמב"ן לא נפלה, ולא זע ממנו, כי נוחם השמימי הוא בטחוננו בה' בוש יבוש ליראה בלעדי מה' —. אמנם לעשות מצות אבנר לא יוכל לאמר נואש, וילך ויבא אליו, ויעזו אבנר פנים וישם מצחו כנחוישה ויבא לפניו חזיר חי וידקרהו ויצלחו ועיני משה הרמב"ן רואות וככלותו הבריה המנאלה וישאל את הרמב"ן מספר הלאוין אשר עבר בזה ויאמר כי הם ארבעה ויען אבנר לא! כי הם המשה! ויבט בו הרמב"ן בעין חודרת, ויאלם דומיה כי הדרת קדושה חופפת פני רבו —. וישאלהו רבו הרמב"ן מדוע המיר דתו ויען אבנר אתה אדוני נתת יד לפשיעתי כי בדרשתך קבל עם ושפתך נוטפות מור אמרת: כי כל עניני התבל, נמצאיה, ואנשיות, רמוזים וכלולים בס' האוינו: והם דברים אשר למשמע אוזן-דעה רחוקים מאיפשרות, ע"כ אמרתי כי רוח הוא באנוש כמוני כמוך וכל אשר יעלה על רוחו בידו ליחסו אל האמת, ואלך שובב גם אני בדרכי לבי: „אל נא!“ ענה הרמב"ן „כי אתה הסכלת עשה ואני על דעתי עומד כי האמת נר לרגלה, ושאל לך ענין ואורך!“ ויאמר „א"כ איה אופה רמוז שמי בפרשה הזאת?“ „בן דברת“ ענה הרמב"ן „מידי תבקיטנו!“ ויפן אל פנת החדר ויפלל לה', כי יתן בפיהו מענה מנצה את אבנר, ויחשוב מחשבות ויבוא אור בהור ברעיונותיו ויאמר „אמרתי אפא"הם איטב"יתה מאנ"יש זכר"ם“ בכל מלה אשר בפסוק זה האות השלישי מאותיות אבנר, ויעמוד אבנר משתאה כי ירדו דברי רבו הדרו בטן, ויבקש ממירו אם אין עוד תרופה למכתו ומשובתו נצחת? ויאמר הלא העתיד אשר ישחק לקראתך רמוז הוא בפרשה הזאת! ויפן וילך לו לדרכו וגם אבנר עבר באניה את הים בלי מלח ומנהג ועקבי פעמותיו לא נודעו —.

גם יוצאי הלציו בניו ובני בניו היו תפארת אביהם, אב התורה והחכמה בזמנו, ויולדו לו שני בנים האחד ר' שלמה ויקח לו אישה את בת ר' יונה

לב) אתה ראית קורא יקר כי לא חשכתי מכוא אליך בדעות רבות וגם בסתרתן פן ואמר אחד ראה זה נגד הדעת הזאת! לכן העתקתי לך גם הסיפור עם אבנר אבל הדברים הם בדווים מבעל השלשלת ואבנר לא היה תלמידו מעולם כי לכל הדעות נפטר הרמב"ן שלשים לאלף השישו ואז נולד אבנר כאשר הוכיח בס' קורות היהודים (צד תק"ט נאטע י"ג) וכנראה שגה בזה ראה"ו בס' (ח"ה צד כ', בהערה).

גירונדי לג). והשני ה' נחמן לר). שניהם חכמים ובעלי פלפול אחד מהם כתב חרושים על מסכת ביצה, ולבתו נתן לאיש את ר' גרשם ב"ר שלמה, גם הוא היה חכם גדול וכתוב ספר "שערי השמים" לה). ותלד לו אשתו בן נחמד ושמעו הולך בכל הארץ המפואר בתורתו ובחכמתו לו). הוא החוקר המצויין בין פלוסופי ישראל, ה' לוי הנקרא רלב"ג, ובפי חכמי העמים ליאון דע בוניולוס.

ודע קורא משכיל כי בדרך הזה אשר הרלב"ג בן בתו של רבנו משה בן נחמן הלכו כמעט רבם ככלם חוקרי קדמוניות הראשונים והם: ר' אברהם זאקוני בס' היוחסין (חיב צד ע"א דפוס זאלקווא) ובעל סדר הדורות והאזולאי בשם הגדולים (שער השמים לית הן ובח"א בערכו) גם החכם הכולל מיה ישיהו דלמידינו יאמר באגרתו לר' זרה, ויש עוד ביאורים שתחת אלו ג' המדרגות נכללים, רבים ונכבדים נטוי כנחלים, כמו ביאורי רלב"ג בן בתו של הרמב"ן מכל חכמה כלולים והרבה מעילים" (מלא חפנים להרא"י והקדמה לס' מעין גנים). ומכותבי תולדות ישראל האחרונים בזמן רבם ישנו יד למי פה מלנטיע בקצה הדבר הזה לו). ובספר "תולדות חכמי ישראל" לחה' המליין רק"ש (ה"ג צד קע"ז דפוס ווילנא תרמ"ח) יאמר: והנה לפי היוחסין היה אביו של הרלב"ג — החכם בעהמ"ה ספר שער השמים: ואחרי אשר ידענו כי מחבר ס' שער השמים נקרא בשם ר' גרשם ב"ר שלמה נודע לנו כי שם אבי אביו של הרלב"ג היה ר' שלמה אמנם משי"ב עוד בס' היוחסין

(ג) כ"ב מהר"ש בן הרשב"ן כתשובותיו (סי' רצ"א) וכמות ר' יונה חותנו היתה אשת ר' שלמה בנו מעוברת ורצה הרמב"ן שיקרא בנה הנולד לה אח"כ בשם ר' יונה אביה וכן היה. — לר) נחמן כתב לו אביו אגרת מירושלים מתחלת "יברכך ה' בני נחמן" וכן האגרת הנדפסה בשם אגרת המוסר הוא אליו. והיה ביד הגאון אזולאי חרושי מוס' "ביצה" כתב-יד מבן הרמב"ן ונראה שהחרושים אלו הם לר' נחמן עי' "שם הגדולים" ח"א ואולי גם האזולאי לא ידע בכרוז אם לר' שלמה או לר' נחמן. —

לה) כי ר' גרשם היה חתן הרמב"ן כ"ב סה"ד ונמשך אחר היוחסין ואהררהם אזולאי בשת"ג ונדבר מזה לפנינו ואין פה מקומו ורק"ש בס' "תולדות חכמי ישראל" (ח"ג צד קס"ז) יאמר על ספר שער השמים "ספר פלוסופי כאשר הודיענו הח' וואלף בספרו הנודע" ובאמת אין אנו צרוכים לעדותו של וואלף כי הס' הזה נדפס בוויניציה ולאחרונה ע"י הח' ריו"ה ברעדלהיים ופה מצאתי מקום להעיר בטה שנבוכו רבים בספר הזה והנה ב"מאור עינים" להרע"ם שהוציא לאור הח' רק"א (ווילנא תרכ"ז) בחלק קול אלקים יעיר המו"ל על דברי המחבר. "ובכני עמנו וזה דבר ר' זצחק ז' לטוף בסוף המאמר הראשון מספרו "שער השמים" ויאמר ריו"ה זכבר העיר הח' מו"ה חיים (כ"ח ח"ג) כי שגגה היא ביד המחבר ליחס ס' שער השמים לר"י לטוף כי הוא חיבר הרב"ש... ומה שטוביא כאן המחבר הוא מוס' "יקו המים" לר"ש בן תבון. (ע"ש צד י' הערה ב') ואני אומר ששגגה הוא ביד החכם המעיר וביד כל הנותנים שגגה להרע"ם והוא לא שגג כי הרוב"ש בתשובה סי' קנ"ז מחשב והולך ספרי הר"י בן לטוף ובנותיהם ס' "שער השמים" שהפליג בשבחו מאוד ואם כי הרב"ש חבר ספר נקוב "שער השמים" אכן לא אך שער אחד לשמים — ושער השמים לר"י בן לטוף נדפס ראשונה מכתב-יד בוויניציה שנת תרכ"ה ע"י החכם מהרא"י. —

לו) והחכם ר' לוי ז"ל גם הוא היה חכם גדול בתלמוד ועשה פירוש נאה לתורה ונביאים" (תשובת הריב"ש סי' כ"ה).

לו) ראה קורות היהודים לרעה"ג ח"ו ורמ"ש"ש רשימת באדל. (צד א. י"ד). ו"ספר הלמוד לקורות ישראל וספרות" לרדק"א (צד י"ש) ובכ"ע הירחי לר"ז פראנקל יאמר ב"יוחסין" (שנה ז' צד פ"א).

כי אבי אמו של הרלב"ג היה הרמב"ן לא יתכן לפי ראות עינינו כי אם כדבריו בן הוא הלא אז לא העלים עיניו — הרלב"ג — מפירושויו — של הרמב"ן — עה"ת, והזכירם בשמו כאשר הזכיר את פירושו אביו ואבי אביו הנופלים מפירושו הגאון הנפלא הזה, ואף גם זאת כי לפי הנראה לא ראה בעיניו את ספרי הרמב"ן יען כי בפירושו לס' דניאל השב את הקץ לשנת ה"א קי"ח שנה אשר גם הרמב"ן השב אותה לעת קץ' והרלב"ג יאמר, "כי לא עמדו הקדמונים ע"ז הקץ עם קלות ההעמדה...". אות הוא כי לא ראה ספרי הרמב"ן אשר לא יתכן אם היה אבי אמו. —

הנה נפלאות היא בעינינו איך לא ראו כל הוקרי קדמוניותנו כי הרלב"ג בעצמו זכיר את שם אבי אמו ר' לוי בעל "לויית חן" מפילא פראנשע, כי בפ' עה"ת (פ' כי תצא) כתב, "קבלתי פירושו זה מהרב אדוני וקני ר' לוי הכהן, ואם נחליט כי אבי אביו היה ר' שלמה בעל שער השמים היה אבי אמו ר' לוי... הראיות האלו הן סתירה למדי לכל האומרים כי ר' לוי בן גרשם היה בן בתו של הרמב"ן, אמנם חכמים ואנשי דעת רבים עד דורות האחרונים היו מיוצאי ירכו וביניהם הרב המקובל ר' משה ב"ר יעקב בעל "שושן סודות" ורחיד"א מצא על זה הספר שיר אחד הנותן על זה עדותו (לה), גם הרשב"ן (לט), והגאון מו"ה אברהם בן טוואה (מ), היו מגוע רבנו ומשורשי יקר כהרמב"ן נצר נחמד יפרה, ישלח נמישותיו על כל מרחבי ארצנו, וזרעיו הבאים אחריו גם הם עמדו לנש ולתפארת היהדות כלה. —

פרק רביעי.

מצב ישראל החצוני אשר ההפך עליו בלחות כימים ההם, עד כי לא יכל עוד להטות שכמו, ולסבול כל התלאה אשר מצאתהו בדרכי החיים, בשבילים הצרים מאד, ותלחץ רגלו אל קיר וכוהי הדת מבלי לנער חצנו או להיות נחבא אל הכלים עוד. —

הנוכחים רבו באין מספר עוד משנת תתס"ו לאלף החמישי אשר המיר אז דתו פיטרום אלפנונום ישר"י, הוא אשר החל באלה, וביתר עז בימי רבנו הרמב"ן ברצות עוכרי ישראל ומנדיהם להחשיך מאור חייהם ולככות שביב היחיד אשר בלבם הוא התורה והאמונה, ובראשם ראימונד פעניאפורטי הכהן הדומוניקני, הוא היה צורך היהודים בשנאה עזה כמות, וירדפם מלא בכל מאמצי כהו, וכל מהשכותיו אך למרר

לה) זה נוסח השיר: "עשר קבין ירדו על כל חוקר מביין סודות

רבנו משה ב"ר נחמן נטל מהם עשר ידות

כי הוא השלישי מתשבי קבל עישר ידות. —

משה נכדו הרב מורנו עם כשמי סודות נכבדות

בשנת רנ"ה חודש ניסן היא עת צרה לצאן אוברות..."

לט) ראה שה"ג ומהר"ש בן הרשב"ן (בתשובה רצ"א) ובתשב"ן סי' קל"ד ח"א בהגהה

אמנם זה אך אם נאמר שהרלב"ג היה נכד הרמב"ן כי היה ממשפחת רלב"ג, — גם הרב הגאון ר' יעקב ששפורט זצ"ל היה חוטר מגוע הרמב"ן ז"ל (ראה שו"ת, "אוהל יעקב" כ"ב כ"ד) דור אחד עשר.

מ) כ"ב בשה"ג ושכן יעוד ר' אברהם עצמו בהשכותיו הנמצאות בסוף התשב"ן,

וביוחסין דפוס קונשטנטינה כתוב, "בזמן בן בנו של הרמב"ן ובזמן ר' דוד נכד הרמב"ם" גם מזה ירענו שנכדיו היו מצוינים (רצה"ג ח"ז נכתב י"ב) ובדוד שלפנינו הרב ר' מרדכי שמואל גירונדי רב בפאדובה, (המגיד שנת ט"ו).

היחס, ויכוון חציו על יתר האמונה לירות כמו אוהל מצבם ולהעבירם מעל דתם, וימלא את ידו המזמר פאבלא כריסטיאני תלמידו ממונטפילארי לישוט ולהתהלך בארץ צרפת הדרומית ולהוכיח את היהודים אודות התורה והאמונה: אכן נסכלה עצתו ובג"ד הרחיק עצמם מזה מאוד, וכראות פעניאפורטו כי לא הפיק זממו, ויערים בדרך אהרן, ויחל את פני המלך לתת צו על הרמב"ן כי יתוכח את המזמר פאבלא נגד המלך והשרים, כי לפי שכלו יצא הוא את הרמב"ן, ויעש כן, ורבו הרמב"ן ביטבתו בבית מדרשו נטבע במצולת תורתו, ופתאום לפתע קבל פקודה עזה מן המלך כי בוא יבוא אל בית המלכות אשר בברצלונה, להתוכח שם ע"ד הדת הישראלית גלוי לעיני כל, ויעש הרמב"ן במצוה עליו ויסע לברצלונה, (בשנת ה'א כ"ג מא) והוא כבן שבעים שנה: המתנות ופלוס דבריו בטוב טעם ודעת כבי הכתירו ראשו, ברוח כביר ולב אכיר אוד כנב"ר מתניו לצאת לקראת נשקדוהוה, פתח דבריו היה ערוך אל המלך כי יתן בטובו רשיון לו לדבר כהפ"ן לבנו מבלי להשיב אף הגה אהר, כי אך אז בצדק נקראמו "יבוח" והמלך נעתר לבקשתו זאת, אז ויפתח שפתיו מישרים ומפיו כדודי איש יתמלטין בראיות מתנ"ך ומדרשים מב) השאלה הישנה: אם בא מלך המשיח לישראל כבר או יבוא עוד? העצם היבש הזה אשר גם בימינו ימוצחו כלבי צאן ה', הוא היתה הציר אשר עליו יסובו היבוכים, ובכל יום ויום יישב המלך על כסא מלכותו ונותן אונים קשובות לדברי הוכוח ההוא בין המון עם רב ובניהם אצילי ארץ וסנגיה, וכהני הנוצרים, גם יהודים רבים, וברצון פאבלא להוכיח ממדרשות ואגדות כי אין להם משיח לישראל, אבל רבנו ענהו כי הכל יצא פירו ולא יאמין באגדות הקדו ויתמרמר המזמר וילן על משה כי כל איש ישראל אשר הכחש יכהיש אף מלה מן התלמוד כופר הגהו בדת ישראל, וישיב הרמב"ן כי אין על הדוגרי להאמין רק על ההלכות מדיני א"י אבל האגדות אין דבר מצד התורה מכיח להאמין מ) ויתר דברי הוכוח הלא הם כתובים באר הישב על ס' "וכוח הרמב"ן" אשר מישם יקחנו הקורא וידוח צמאנו —, וימשיך הוכוח ארבעה ימים וכל השומעים תמהו על הריצת שכלו, ועל ישר הגונו, והדבור אשר בפיו, ובקסם ישפתו לוקח לבית בלשון צחה ומליצה נפלאה, וגם יצוא יצא כמנצח וכנבור אשר שונאיו נפלו תחתיו —, אחרי הוכוח נשאר רבנו עוד שמונה ימים בברצלונה, וביום השבת בקרו המלך והדומיניקנים את בית התפלה אשר להיהודים מ"ד), ודרוש דרש משה בתוך קהל ועדה, ויטף מלים על אמתת התורה מה), הנתונה לנו מן השמים מורשה לבני בנינו עד עולם, ובטרם הפידו מברצלונה בא עוד בהצר המלכות, ויברך את המלך,

(מא) יום הוכוח נראה היה ביום העשרים לחודש יולי. — ובעונת רוח התוכח הרמב"ן מלא מוסר ואנושיות נגד איש שכנגדו וכגבוה שמים מן הארץ כן גבהו דרכי וכוהו מוכוח ר' יחיאל מפריז עם ניקולוס דונן (קורות ישראל לרצה"ג צד קמ"ז וצד קמ"ח בה"ז).

(מב) באמרו "מדרשים" דעתו בזה בלעדו האגדות, ושדרשו רז"ל המקובלים להלכה. — (מג) הרע"ם בס' "מאור עינים" מאמר אמרו בינה פט"ז ואמר על דבריו אלה: "לא נהרהר אחר דבריו אשר כונתו לשמים" (צד רי"א דפוס ווילנא תרכ"ז).

(נד) כ"ב ר' צה"ג בס' "קורות היהודים" צד קמ"ז ולא העיר אם הדרשה על אמתת התורה היתה לפני המלך או לא, —

(מה) אבל הדרשה לא היתה לפני המלך כי אם לאחיו בני ישראל "הוה דעו בדרש היקר הזה, ראה "ספר הלמוד לקורות היהודים והספרות" לרנק"א (ס' פ"ז). —

ויתן לו המלך שלש מאות כסף מ"ו משאת כבוד ביד המלך, — — — ואם כי אזה
הרמב"ן לזרוע יושני המנוחה על תלמי בית ישראל, ולמורת רוחו הפצו בידו לא
הצליח, כי היה אף פעניאפורטי כי יהודי יגיע למעלה גדולה בדעת הרמב"ן, ויבקש
את המלך כי יחזיק יד פאבלא כי ינסוע עוד בין היהודים להתוכח עמם בהושבו
כי נצח ינצח את שאר הרבנים אשר לא חלק ה' להם בכינה, נחלה רחבת ידים
כמו רבנו וישמע המלך לקולו ויתן לו כתב־הדת התום בטבעת המלך: כי ביד
פאבלא לערוך מערכת־היכוח על שדי האמונה, ככל אשר יעלה על רוחו, וכל פקודי
המלך אשר דבר המלך ודתו מניע אליהם, באראגוניה ובצרפת הדרומית צוו בפקודה
עזה לסיב את היהודים מ"ו אם יעזו לעמוד נגד רצונו. אבל גם בפעם הזאת פאבלא
בדי ריק י"ע, כי אין אוזן שומעת לדבריו: ויבקש דרך חדשה לנקם נקם לשלוח
ידו בהיהודים וידבר באוני הפאבסט קלימינס הרביעי: כי התלמוד אשר בכבודו
יתימרו היהודים הוא מלא גדופים, נאצות וקיקלון, על הדת הנוצרית, ועל כל הקותיה,
ובזה הצית איש הרון אף הפאבסט כאיש אוכלת ויכתב אל ההגמון מאראגוניה
(בשנת ה"א כ"ד) ויצוהו לאסוף את כל התלמוד וספריו ולתתם ביד הדומיניקנים
והפניציסקנים לחקור ולדרוש בדבריו אם אמת נכון הדבר כי נמצאו כמו דבר אשר
יהי לבושה ולכלימה נגד אמונתם, ואז אחת דתם לשרוף על מוקדה. גם ביד המומר
נתן קלימינס כתב כזה והמומר הביא את הכתב הזה אל המלך, והמלך מהר לעשות
מצות הפאבסט וימלא את ידי ההגמון מברצלונה, ואת ידי פעניאפורטי ועוד כומרים
דומיניקנים עמם להפש עד מקום שידם מגעת ולמחות המקומות מן התלמוד אשר
מתנגדים לדת הנוצרים, אך לא מהר לדון את התלמוד שרפה ברצון קלימינס ורבים
עמו, כאשר עשו בצרפת, כי אחד מן הכהנים בדומיניקנים אשר היה גם הוא ממבקרי
התלמוד מטעם המלך, האימונד מארטין שמו, איש מבין לשון ערבית, ערביית וכשדית
העיד לפני המלך כי נמצאים בתלמוד גם מקומות המראים פנים שוחקות לדת
הנוצרית ולמענם יעשה להניח את התלמוד אהרי כי ימחו המקומות אשר הם כצנינים
בצד דתם. —

פרק חמישי.

מחכמי הרזים הראשיים המעמיקים בהכמת הקבלה מ"ח. אשר להם נגלו
תעלומות סתרי הברואה וסוד הספירות, היה רבנו ראש וראשון, כי על ידו נטתה

מ"ו מארוועדיעס (שם) וכתבו הוכוח טמונים עד היום כגנוי המלך בברצלונה (מ"ע
הירחי לר"ו פראנקל שנה ז' צד ז' הערה ד') וזוה תשובה ג"כ להמסקום כי דברי הוכוח הם
מוזופים וראה הקדמת המו"ל, "וכוח הרמב"ן" (שטעטין תר"ז).

מ"ו הקדמת וואגענזויל לספר, "וכוח הרמב"ן".
מ"ח אורות הקבלה וזרכיה אשר לרמב"ן, ודבר זק"ש היונה ע"ש, ומאד ישבחנה הח'
בעער בפלוסופיה, ע"ו, (רשימת באדל לרמב"ש) ותחת אשר יאמר הח' זק"ש בספרו, "מליצה
הדתית", "כי הרמב"ן היה בעל עיון פלוסופי בהיבשר ויהרון. וכלם יעלוהו על כל שבה ותהלה
(ראה הערה י"ב) יאמר בעל "קורות ישראל" (ח"ז צד מ"ט) "העמק באלהיות היה רחוק מטנו
כי לא יכל להעמק בהן או לא רצה". — ונמשך בזה אחר רש"ט (ראה הערה שם.) ובצד
מ"ו בדברו מקבלתו אמר: "ופעל גם הוא חלקי להאפיל ולהעציב את היתדות", ואנחנו נענה כי
ידענו דרכו להקטין ערך פלוסופי וחכמי עמנו (וראה "המגור" שנה ט"ו גליון כ"ו). ומאבתו

החכמה הזאת כנפיה מלא חוב ארץ ותבל, וכצדק יאמר עליו ר' אליהו בתר המדקדק בשירו שלפני פירוש הרמב"ן על התורה שהרפ"ס בשנת ש"ה "לולא שקם, היה העם, בקבלה כמעט אלמף" כי הוא למד דעת זאת לפני עם בני חכמו דודו בימיו, ומי לא ישמע לגאון כביר ישר התורה ואוצר התבונה המאיר עיני הדור כמיוצג לב מי לא ילכב לחביב הוקה אם נאור ואדיר איש דגול מרבבה כבן נחמן ישאנה? והסכם ר' יוסף שלמה דלמדניגה המתדפק בתחבולותיו, פעם יגדילנה ופעם ישפילנה יאמר: "והרמב"ן לפי הרוב קולע אל השערה, ומאד חשקה נפשי בפירושו עה"ת, לכד במקומות ישחבק לאישה ורה, ולולא זה משה איש המעלה, מיד ישוסס גאלה, חי אני היא היתה עדיין בתולה, לא ילדה ולא חלה, (באגרת לר' זרח ב"מלא חפנים) וכנודע למדי טפלו רבים לחכמה הזאת דברים בדויים, אבל חכמת יבנו היא מקבלה מפי אליהו התשבי אשר שלחו אלהים להורות אותו כאשר העיד עליו אב המקבלים הא"י ו"ל, ור' חיים וויטאל תלמידו יאמר בשמו: "ולענין ספרי הקבלה הנמצאים אמר לי מורי ו"ל כי שילשלת קבלת הראב"ד... עד הרמב"ן תלמיד תלמידו כלה קבלה אמיתית והוא מפי אליהו ו"ל שנגלה אליהם מ"ט, ושאר ספרי הקבלה אל השלך ידך אליהם כי הם בנזים כשכל אנושי לא מקבלים לא מפי עלזנים ולא מפי ראשונים" (הקדמת ספר עין החיים ואוצרות חיים) ימותו בחכמה הזאת אשר בלתי מורה דרך ילך בה איש הששים ואין מונה לו (ג), הווי: ר' יודא ב"ר יקר (א), ר' עדיאל בן מנחם (ב), ר' עירא מנירנא (ג), ר' אלעזר מגרמיוא (ד), בעל הדיקת.

את הקורות החפזית לא פעם אחת נטה מוני אורה הסלול ויבנה במה לעצמו, והח' פערלעם יפה דיבר על דעת הרמב"ן אודות למוד הפלוסופיה (ראה מ"ע הירחי לר"ז פראנקל שנה ז' צד פ"ח), מט) גם החכם בר ששת דבר מקבלתו של הרמב"ן ו"ל, "וכן הודעתוך מה שאמר אלי ביוחד מורי הרב רבנו נסים ו"ל כי הרבה יותר מראי תקע עצמו הרמב"ן ו"ל להאמין בענין הקבלה הריא ילדה איני תיקע עצמי באותה חכמה אחרי שלא קבלתיה מפי מקובל חכם (תשובה קנ"ז) וע"ז כתב המקובל הר"מ בן גובאי לפי דרכו" והנה רבנו הגדול הרמב"ן תקע עצמו להאמין בה יותר מראי לפי שאין דרך יודע הכורא ילעבדו וילתה... (עבודת הקדש חלק עבודה פ"ג).

(ז) כמו שכתב הרמב"ן עצמו בהקדמתו לפירושו על התורה, (א) נזכר בס' "נפש החכמה" לר"מ דיליאון ובס' "כתר שם טוב" לרש"ט ו' גאון (יתרו) ובהשובה לרשב"א (ס' תקנ"ג) ורשב"ן בפ' "מגן אבות" פ"ה — וראה הערה ו'. (ב) רבוס טעו בשמות "עירא ועירואל" כי אחד הם וכן הדבר בספק אצל הח' רדק"א ב"ס' הלמוד לקורות ישראל וספרות" (צד רצ"א הפוס לפסיואה) אמנם ידענו דבר ברור כי שנים הם כי ר' שם טוב ו' גאון בפירושו לרמב"ן יאמר "ור' עירא ור' עירואל מנירנא הברו פירוש ההגדות, . . . והוסף ר' עירא לחבר פירוש התפלות" וראה מצרף לחכמה בשם גובאי (צד כ"ב) ואוצר נחמד (ח"ב צ"ה) ודברי חכמים (ע"ז) ולעיל הערה כ"א ורצה"ג בס' "קורות היהודים" (ה"ז מכתב ג') ונדפסו שו"ה קבלה ממנו ובסופן כתוב בטעות "עכ"ל ר' עירואל שקבל מפי הרמב"ן, כי נהפוך הדבר, — והרקנאמי יקראנו בשם "החסיד ר' עירואל" (רקנאמי עה"ת בראשית) ואולי הוא הנוכר בשוטה מקובצת נזיר ובדף כ"ז יקראנו "רבנו עירואל" ולי נראה כי ר' מנחם ב"ר עירואל הנוכר בתוספות (הגוגה י"ב ע"א ד"ה מסף) הוא ב"ר עירואל שלנו וכן דרך הענין הטובא שם. —

(ג) ראה לעיל הערה ט' ובס' הו"ד"ו לראה"ו ח"ה צד ה'. —
 (ד) כ"ב שה"ג וסדה"ד ואינו אמת והראיה כי יקראנו "הרב החסיד ר' אלעזר" ולא אמר מורי (אגרות קנאות צד ט' לפסיואה) וכ"כ רצה"ג רמז"ש וק"ש וגם לא הכירו מעולם

אבל מתי תהל להיות ממאבה" אם עוד בימי עלומיו או אך בזקנותו רבו הדעות והגדות שונות: כי הגאון ר' חיד"א זצ"ל בשדה"ג כתב ביטם רה"ו: "כי הרמב"ן לא זכה לזאת החכמה כי אם בבואו בימים ובבחרותו לא האמין בה עד אשר רבו ר' עזריאל גרם לו שלמדה ע"י אותה פעולה ישעשה, שבא אצלו בקפיצת הדרך". גם בשלשלת הקבלה" וב"סדר הדורות" יאמרו כמו כן, אך הסבה אשר על ידה נתלהב ללמדה היתה אחרת: כי זקן אחד בא אליו וברצונו להריק על הרמב"ן מהכמתו הנפלאה, והוא באחד ומי ישיבנו ולא רצה, יען אהב הפלוסופיה והרפואה, ואה"כ הודיעו לרמב"ן כי הזקן הזה עשה נבלה בדרכו על מיפתן זרה, ויחרצו משפטו לדונו בשרפה ובטרם השליכוהו על מוקדי אש אמר לרמב"ן כי הוא באמת ובתמים לא הטא אך הערם יעדים ולא ישרף, אך המור ישרפו תחתיו, וכן היה כי על ידי הקבלה נמלטה נפשו משערי מות ובקר את רבנו בחדרו, ומני אז והלאה נקשרה נפשו בה ובכל דרכיו למוח תמיד יחגרה נה). ובס' "קורות היהודים" לרצה"ג יסתור זה כאשר ידענו נאמנה שהדושו על מסכת שבועות חיבר בעודו עול ימים, ובהם ירמוז על החכמה הזאת וסודותיה. וז"ל, "ופירוש מה בין נדרים לשבועות יש לו סוד, שהנדר לבנין יסוד, והשבועה בו ר' האחרונה ברורה וידועה, מהיות משישה נדועה, ותמצא שהנדרים על גבי התורה עולים, וכן לבטל המצות חלים ואין כאן בשבועות, יען פרייהם מאותן נטועות, וארון הכל אשר בידו הכל יודיענו כסתום חכמה נה). וכן בס' מלחמות למסכת ברכות (דף מ"ה:) וזכיר את ס' "היכלות לה" ישמעאל" נה). אך יתכן כי דעתם על הקבלה המעשית כי אך בה לא האמין אך לעת זקנותו אבל בקבלה העיונית שם עיונו גם בימי טל ילדותו —. יהיה אך שיחיה הרמב"ן היה ממוקרי הסודות עוד באביב ימיו כי ר' עזרא מגרונג רבו בקבלה נפטר לפי דברי היוחסין שנת תקצ"ח ולא היה הרמב"ן או למעלה מארבעים —.

הגדות עתיקות, גדולות ונפלאות נמצא ב"סדר הדורות" מה ישפיע ועשה רבנו בידעו קבלה מעשית ובשם קונטרס אחד י"שן יספר: כי בהיות הרמב"ן בברצלונה על חוף הים עם תלמידיו לראות האומנים מביאים אניה חדשה להורידה בים והיה ישם גם המלך ובכל איתנם לא היה לאל ידם להורידה, והרמב"ן כטוב לבבו בחכמתו

(ספר הלמוד לקורות ישראל וספרות צד רע"ט) וראה בן יעקב הערה פ"ו ובמעשה נסום כלל ז' וברשימת בא"ל.

נה) מבלעדי הזרות הנמצא בזה הספור זיופו נכר מתוכו כי אם לא היה בעדים והתראה למה יענשו? ואם היה למה ינצל כיון שחטא? ועוד זכי בת כהן הוא שנתה לריונו בשרפה? —

נו) ולפתרון החרה הקבלותית ראה רמב"ן ורקנאטי בס' מנות ורקנאטי בסוף וירא.

נד) לדעתי מזה לא נוכל להציל דבר אמת: כי גם בבחרותו התעסק בנסתרות, כי אולי

בעת זקנותו הוסיף הרברים האלה כאשר נאמר להלאה בפירושו על התורה כי בו הוסיף גם כן אחרי כן דברים אחרים, וראה רשימת בא"ל, להח' הנודע רמ"ש"ש. — וכן הוא דרך המחברים להוסיף בספריהם גם אחרי התום כי לפעמים בשקלם דבריהם ויבחנו בכור ומצאף הבחינה וימצאו דבר חדש להעיר או להוסיף. וראה ברורה מרשב"א תלמידו כי בחירושו למסכת ובמות לדף ק"ב יאמר על הרמב"ן "זכרנו לברכה" ובדף קכ"ב יאמר "הרמב"ן נר"י" "ולוה הסכים הרמב"ן נר"י" ואם ככתבו בדף ק"ב כבר נפטר הרמב"ן איך יאמר להלאה מזה "נר"י" אבל כי הוסיף הרברים אחרי פטירתו וכתב שימות שימות. — אך הראו"י ע"ז שעור בבחרותו היה בעל מוקבל מספקת כפטירת ר' עזרא התקצ"ח. —

יתפאר לתלמידיו לאמר: לו רציתי ואביא את האניה בים ברוח שפתי והדברים אך יצאו יצאו מפי ה' משה ויאמר לו המלך ויצו עליו לשמור מוצא שפתי וכראות ה' משה כי אין לו מקום מגום ומפלט ויהיה עוד נאלץ ללמוד למלך אופן ההשבעה או כי יעלילו עליו כי מכשף וחזק הבר הוא צוה והכין לו אנשי־שיש בים עם מלך ויבנס בה וישבע את האניה ותרד אחריו ומיד כתב על מגילה ישם הקודש מקפיצת הדרך, וידם המלה, ובעוד דעים אחרים הלך בדרך למחוקק ובתגיע למתו חפצו וייקן המלה משנתו ויאמר לו הרמב"ן כי ישיב לביתו ויען אגא אלך ואחרך נפשי למות כמו אניה קטנה כזאת? ויבמרו החמו ויתן לו השם הקדוש הזהב הזהרו כי בטרם בואו לחוף הים ישליכו לים: אבל המלה נום ויישן ותבא האניה עד שעד העיר כיבשה ותהום כל העיר ולקול צעקתם הקיץ ויקה הכתב ויקרעו ותעמיד האניה ויבנו ישם אנשי המקום מגדל גבוה בשמים לזכר עולם. גם בפיוט שלנו הנמצא במחזור מונטיפילייר כספרי ה' היום מיכל בהמבורג יצינו מהרכיו מסתרו הקבלה, השיר הנוא נשגב מאוד נעלה, מלא רגשות פנימיות וקול אמנה הנובעים ממקור נפש זכה ונקיה בתמונת נפלאות. והוא פיוט לראש השנה למלכות כמנהג אוניון מונטיפילייר ואלגרי, ומה ישיש לבנו לראות את רבנו בתור משורר ופייטן, וכי גם עליו עלתה רוח השירה אשר נחה או כמעט על כל איש המעלה אשר מצאה נפשו מוכנת לה. — ולאשר השיר הזה איננו חוזן נפרדן נעתיקו הנה:

מסתגאב לר"ה

ראשי חרוזים "משה בן נחמן ירונדי"

אומר אני מַעֲשֵׂי לְמַלְךְ.

(תלום מ"ה ב')

בַּעֲפֵר רוקמתי ואם רוּחַךְ בִּי נִשּׁוּב
בַּנֶּת לרעי נגד בארץ אהיה חִשּׁוּב
עד מתי יהיה מהלכך? ומתי תִּשּׁוּב?
וַיִּשָּׁב לפני המלך? (א)

כִּי להגלי שמת ואור לנתיבותי,
תחפש כל הדרי בטן ברוח נדיבותי,
ובצאתי מלפניך הוחרת אותי;
ירא את ה' בני ומלך סב)

נתתי בידו מאוני משפט ופלס
אם לחסד ימציאני בו אתעלס
ואם לרעה יהיה לעג וקלס
כי לא היתה מאת המלך סג)

בְּרֵאשִׁי מקדמי עולמים
נמצאתי במכמניו החתומים,
מאין המציאני, ולקין הימים
נשאלתי מן המלך נח)

ישלשלתי חיי מיסוד המערכה,
למשוך תבנית בתבונה מישוכה
לישקול על ידי עושי המלאכה
להביא אל גני המלך נ"ט)

דןפוע לגלות אשר חטמון,
הן מהשמאל הגולה, ומחימון,
ממעלות הוורדות ירדתי מן
ברכת השלה אל גן המלך ס)

נח) נקרא הוא בנחמיה ו"ג ו' וה"ה הר"ר דוד ק"מ העיר לראות אודת הפיוט הזה, כס' "עמודי העבודה" לר' אליעזר לאנדסהוטש צד רל"ו,
נט) באסתר ג' ט"ו, — ס) נחמיה ג' ט"ו, — סא) שם ב' ו',
סב) משלי כ"ד, כא, — סג) מלכים א' א' רק ברמיון קטן.

דָּגוּר הַרְדוֹת לְהוֹדוֹת פִּשְׁעֵי אֱהִישׁ,
בְּטָרֵם כְּבוֹדוֹ לְבֵית מוֹעֵד גּוֹ חִישׁ,
שֵׁם קָנִי בְּפָנַי יַעֲנֵה, וּמִי יִכְחִישׁ
אֶת אַנְרוֹת הַמֶּלֶךְ סד)

מִזְעַצַּת נֶפֶשׁ אֶל אַרְצֵי תְּלֹאוֹבוֹת סַחְרֵי
וּכְמַעֲטֵי בַקְבֻרוֹת הַתְּאוּהָ נִקְבְּרֵי
וְאֶחָרֵי שׁוֹבֵי נַחֲמֵתִי: כִּי לֹא שִׁמְרֵי
אֲנִי פִי מֶלֶךְ סה)

נָתַן בְּלִבִּי הַשֶּׁקֶ הָעוֹלָם
לְדַרְךָ אַחֲרֵי יָמִים וְהַבְּלָם
אֲכַן בַּחֲשַׁפְטִי עַל כָּל נַעֲלָם
יֵדָא אֲנִי אֶת אֲדוֹנֵי הַמֶּלֶךְ ס"ו)

יִדְעֵי עוֹנֵי וְחָרַד לְחֹבוֹ
יַצֵּפָה לְחַסְדְּךָ וְלֹא יִחַיל טוֹבוֹ
נִבְעַת מִלְּפָנֶיךָ כִּי אֵיךְ יִבּוֹא
יִשַׁע לְפָנַי מֶלֶךְ? סז)

דְּהַמִּיךְ לִכְפֹּת זְכוֹת שִׁימָה קִלְבוֹן
בַּחֲשַׁקְלֵ עוֹן עֶבֶד מוֹרֵה לְרַבּוֹן
וְעַל כִּרְחוֹ יִתֵּן אֶת הַחֲשַׁבוֹן
לְפָנַי הַמֶּלֶךְ — סח)

וְלֶךְ הִ' חֶסֶד, בּוֹ מַחֲסֵהוּ,
לֶךְ הִ' הַצְדָּקָה וְהִיא מַכְסֵהוּ,
וְלֶךְ הַסְּלִיחָה כִּי יִשְׁלִים מַעֲשָׂהוּ
לְמַדַּת הַמֶּלֶךְ — טט)

נִסְמַכְתִּי עֲלֶיךָ וְלֹא לְמַעֲשֵׂי אִפְנָה
כִּי אִמְרֵתִי עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה
בְּטָרֵם אֶקְרָא הֲלֹא תַעֲנֶה
כִּי בּוֹשָׁתִי לְשֹׂאֵל מִן הַמֶּלֶךְ, ע)

דְּרַכִּיךְ יִנְחַמּוּנִי כִּי שִׁמְעֵתִי עֲנוֹת תְּכַבּוּשׁ
וּבֶךְ חֶסֶד נִפְשִׁי וְאֵל אֲבוּשׁ
כִּי הִגּוּף בְּמַסְגֵּר תְּחַבּוּשׁ
וְהִיא בְּהִיכְלֵי מֶלֶךְ, ע"א)

יִודַעַת אִזּוֹ בְּשַׁחַת אֹתָהּ תִּטְבּוֹל
הֲלֹא אִם יִשְׁלַמְתָּה הַבּוֹל תְּחַבּוֹל
הַמִּשְׁפָּט אִשֶּׁר יִשְׁפּוֹט הַמֶּלֶךְ עב),

דְּחֹזְקֵי יָד הַלּוֹשֵׁה הַיּוֹשֵׁבֶת לֶךְ בְּאוֹתָן
וּבַעֲתָ שׁוֹב הַדְּבָרִים לְהוֹיִיתָן
תִּשְׁנֶה לְטוֹב מִנְּגַת הַבֵּיתָן
הַפְּרָדָם אִשֶּׁר לְמֶלֶךְ עג),

והפיוט המתחיל „ברכי אצולה“ הנדפס במחזורים ג"כ ונוהגים לאמרו לפני תפלת נעילה ביום"כ יש שטענו ליחסו לרמב"ן, אולם כל אשר לו עינים לראות ולב להבין יראה הכה הנעלה והרזה השירה היותר נשגבה אשר תתנוסס בפנינו אמרה, ומי יעלה בהר המליצה ומי יקום במקום קדשה עם ה' יהודה הלוי האש המישוריים בספרד? ואך הוא היחיד אשר ידקה כמוהו ואם כי גם רבנו הראה כמו יותר בקנינו הנמצאה בסוף פירושו עה"ת מאשר בפיוט שלפנינו, במליצה צחה הפועלת על הנפש, אבל עד תכונתו לא בא —, וכן יעיד הרמב"ן עצמו כי הוא לר' יודא הלוי בפי' התורה (במדבר י"א י"ז) ובפי' לאיוב (ל"ה כ"א) וכן בתשובתו לר' יונה (סי' רפ"ד) מביא

סד) נחמיה ב' ט',

סה) קהלת ה' ב',

סז) דניאל א' י',

סח) משלי כה),

סח) אסתר ו' א',

סט) נחמיה ה' ג',

ע) ערא ה' כ"ב, חלק מהרוז זה יבוא ר' בחיי עה"ת (תרו) ויפרשנו —

עא) משלי ל' כ"ה,

עב) מלכים א' ג' כ"ה, וישפט תחת שפטו —

עג) נחמיה ב' ה', השיר הזה נדפס ב„מלא חפנים“ עד ל"ט וביאורו אצל זק"ש,

הרזים מזה הפיוט ומיחסו לר' הלוי, וכן הרשב"ן בפירושו לפיוט, איש איש דקין
ובספרו מנן אבות —

פרק ששי.

עטרת תפארת שיבה כי הננתחו ההשגחה העליונה והוא בן שבעים שנה
ומעלה ושלחבתיה איש קדושה בוערת בעצמו עד כי כלכל לא יכל עוד, היא
האחבה לארין הצבי י"י. איש רגיש כל נפש עדניה אם עוד רשף ישראל בקרבה
תנביה עוף, תתפעל עד אין הקר בעלותה וזרין כלילת יופי משוש לל הארין
עיד הקדוש וירושלים: כי זה הוא אשר נקראנו וחדל-אומי, זה הוא מאוצרות הויתר
יקדים לאיש מרגיש, אהבת ארצו, אהבת לאומתו, ימקום מולדתו. הן האיש
משה (עד), אשר וכוונה לא ימיש מלבבו כל הימים גם עד ארבעת, ובקרבו יתרוצצי
רעיונות נשגבים והמדה גדולה אך לה ונפשו חיפה מדברת מרוב הפעילותיה מי יתנו
כזנה ארזוב אבר, אעופה ואיטכונה בארין הקדושה, ואניטק עפרך ובלשוננו אלהך
אדמתך את בת ירושלים! וגם אם ניותו מתחלפת בחיין לארין על אדמת ספרד אבל
רוחו מרתף בעיר הקדוש, ובחזונו הוא רואה את הכותל המערבי ואת מערת המכפלה
אשר שם יתחו אבותינו הקדושים, ובחזונו בן שבעים וירושלים שנים ובכחו אין לאמר
לזוהו הים! עד כי נדבה נפשו ויעל לירושלים הוא שנת ה' אלפים כ"ה (ע"ה) מוכן
מאליו אם איש רום המעלה מנהוג הדור כמדוהו יעזוב משמרת כהונתו, לב אהבו
אנשי בריתו, תלמידיו (ע"ה). והסרים למשמעתו, דו, כי באמת נפש הדור היה
רבנו: וילוזוהו בכבוד גדול וילך לו למסעיו, ויעבור ארצות ימים, ויגיע עד עכו אשר

עד) בס' „קורות ישראל“ (ה"ז מכתב ב' צד תמ"א) יאמר: כי ברור שהרמב"ן הוחרם
מיארגוניה ע"פ טעות המלך ע"ה קלימינים הרביעי, הכהן לכנסיה הנוצרית, כי הוציא אורה את
הזיכה שהתוכה בספר מיוחד וע"ז הרה אף קלימינים מאד. — ומקור הדבר כ"ספר השנתי לבית הפלחם"
(אנאלעס עקלעוואסטקין) לישנת כ"ז לאלף השישי שהו"ל ריינאלדוס ע"ש. — עוד יאמר הוציאה
ע"ז כי הרמב"ן בקנותו יאמר: „אני הגבר ראה עני גליתו מעל שלחתי הרחקתי אהב ורע כי
ארך המצע מהשרע, הייתי נזיר אחוס, כמדבר מלזן אורחים עזבתי את ביתי נטשתי את נהלתי
ושם הנחתי רוחי ונשמתי עם הבנים והבנות אשר כנפשי ועם הילדים אשר טפחתי ורביתו...
כי לא בן יקונן נודד אשר ככליון עונים יצפה לראות ארצו אך איש אשר הרחיקוהו והחרומוהו
ובחזקת היר אנוס לעזוב ביתו ונחלתו השפרה עליו, — ואני לא אוכל להחליט בן כי
בקנותו אחרי אשר יתאר בעבעים אמתיים מררב ורבר גדול הוא לחיות היו צער ולעזוב משפחתי
יאמר: „ונקל זאת וכל יקר ראתה עיני להבנות, טוב לי וים בחצרוך לבקר היכלך... כי עפרך
בפי צוף ופנג, ובכיתי עליך במר נפש מספר מר ובכבו אתענג.“ יגדל וירבה הענין כדי להראות
חבתו ואהבתו כי כל אלה התלאות כלא היו, — ובפרט כי בספר השנתי הנ"ל לא יאמר כי
את הרמב"ן החרמו אבל „את האיש המתוכח“, ואולי הוא „בונישתרוק“ אשר גם הוא התוכח
עם פאבלא בעת ההיא (ראה שם).

ע"ה) כ"כ בסוף פירושו על התורה ובאגרתו לר' נחמן ובקצת חומשים נדפס „כ"ה“ וכן
טעה בעל השלשלת ובעל צמח דוד. —

ע"ה) כס"ה"ד בשם קונטרס ישן יספר כי תלמידיו בקשו ממנו אות וסימן על יום מותו
ויאמר בזאת תדעו כי ביום פטורתי תבקע מצבת חורתי ובתוך הבקוע תראו כדמות מנורה
מוצוירת וכן היה כי במתו בארץ ישראל גראתה המנורה כאשר אמר ע"ש והוא דבר נאה והח'
הר"ר דוד ק"מ העיר וז"ל „עיי“ מה שכתבתי על זה במ"ע הצרפתי „העויו דע עמיד ושוב“
דרך ד' צד רכ"ד.

היתה עוד בידו הנוצרים, ומשם מהר ויעל ירושלימה בתשיעי לחודש אלול אשר היתה מהפכת זרים, כי המאנגולים הפראים שמוה בוקה מבוקה ומבלקה כשבע שנים לפני כיום, ובהגיע לארץ הקדושה כבר גרש המושל מצרים את המאנגולים מן הארץ אך פצעה לא חבשו עוד ואין גודר גדרה: וכראות אותה הרמב"ן בעיני המפיקות אהבת הארץ, וכי היא משופלת עד שאול תחתיה שוממה וחרבה, ובהר ציון ציון יורר ויפול על פניו וקרע את בגדיו ויעל בהר זיתים ונגד בית המקדש ההורס קרא הרוות שירי קינה אשר חיבר ה' משה ב"ר שלמה, בן ג'יסו ע"ו). בכניה רבה ובקול מספד ונהי מר צורה וסביבו נהל דמעות על כי נחרסו שתות בית ה' מקוד ה"י ישראל ובמבחה דמי לבבו כתב הגיונותיו לזכרון (בסוף פירוש התורה) בנועם המליצה החוצבים להבות איש ויורדים הדרי בטן. ומעט מקינתו הארובה אשר בה תשתך נפשו אל היק אדמת קדש, והעיר הקדוש הישחיתו עונותינו והללו את המקדש המעון נזה צדק ומקוה אבותינו על זה היה דוה לבנו על אלה דאזה נפשו וכל ימינו על אדמתנו על נחלת הצבי תול דמעתנו ונתכס ישק פתיגיל כי נכרת מבית אלוקינו שמחה וגיל! איכה היתה לשגינה קריה נאמנה, רבתי בגוים ועליונה, שרתי על המדינה העיר הזונה, יונה תמה ברה כחמה מקושרת מור ולבונה עיניה יונים על אפיקי מים ואורה כשמש בחצי השמים, ומתוק האור וטוב לעינים בעברת ה' צבאות נעתם לבשו שמים קדרות וישק הושם כסותם... אללי לי ירושלים עיר ואם בישראל הדיך יהיו בכל עת הלב ודבש ושמן וצרי ועתה חמת תנינים ייך ראיט פתנים אכזרי, אהה! אמי הכרע הכרעתי ואת היית בעוכרי ושופכי דמי דמעתי מעלותיך ורוממותיך וראיתי הריסותיך ושוממותיך". ואחרי שפכו ים דמעות ויתן ראשו מים, אחרי יפיש כפיו ופניו קבצו פארור מהגשות הסוערים בקרבו אשר כמעט לא יתנהו הישב החזק, ימרה הבלת הנחמה על שחן לבנינו, ויטף צרי באומר ודברים, כי קין ישים ה' לימי הנוגן וישוב וירחמנו ועמק עבדו יהי לפתח תקוה, וגדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון, וזה אשר אמר בתפלתו, אבינו אב הרחמן, לא יתום ישראל ולא אלמן, כי הרמין עליהם במקומן, בכל עת וזמן, ובית עבדך זה משה בן נחמן, הבא לראות מקדישך ועירך בחורבנה, ובקרעו בגדיו ומעילו בוכה ומתאבל אליך ישתחוו ואלך יתהנן, שיזכיר ויראה דבירך והיכלך אולך ואולמך בבנינו, עינינו תראנה ירושלים נזה שאנן, וערי יהודה בתקונן... וזה עבדך ישב בסתרן ובצל שדי ותלונן—". מוסף על פצעי לבנו מלח כי אנשים מאהב"י מעטים מאד כי מעת באו המאנגולים בדחו משם לפליטת נפשם, וגם רבים נגרו ע"י הרבם, ואין בית התפלה מיוחד רק שני אנשים יהודים צובעים אשר אליהם יתאספו להתפלל, ויעורר אותם כי לא נאה לשפוך ישיה לה' בבית אשר יעשה שם אנוש כל צרכי חיו החמריים, וכרבות הימים ורבים באים מארץ סוריא (אסירעץ) וישמעו לקולו, וימצאו בית הרב נעזב ונטוש, בניו בעמודי שיש בהוד והדר וקחורו לבהכ"ע כי העיר פרוצה לכל עובר ויתנדבו לבדק הבית ויביאו ספרי תורה מחברון ויהי לבית הכנסת קבוע עה). ואת כל אלה

ע"ו) כ"ז כתב באגרתו לר' נחמן בנו ורמזים בקינתו בסוף התורה וראה לעיל הערה ל"א. ע"ה) כ"ו שם ובכ"ב הזה נודע עד היום והוא בחצר הנשען בפאת ימין לחצר ביה"ב הנקרא חורבה ר"י החסיד וממשלת מצרים נתנה דת להשיבו להאשכנזים ולדאבון לבנו הנה היא בירי מתחוקיו הישמעלים ועשוהו לבית האוצר לכל דבר נבזה (מ"ע) "ירושלים" לשנת תרמ"ז צד ג' הערה ט'.

פעל ועשה אהנונו הרמב"ן, וכמים קדים על נפש עיפה היה הוא לאחיק בני אליו
יאספו עדרים עדרים לשמוע דבר ה', וזרם רוח דעת תורה ואמונה, ויזכור גם בניו
ואהביו וישלח להם ספרים לשאל בשלומם ולהצית במעמקי לבם איש אחבה לאחיק,
ודבריו עשו פרי כי רבו מבקריה גם מארצות מרחקים, ובלעדי המכתבים הנודעים
כמו אגרת המוסר וכו' נחמן בני יששכר עוד כי מכתבים בכתביד האחד ערוך לבני
אשר בברצלוניה ודושי לבני אשר בקשתיליה בהיות בני עומד לפני המלך (עט).
ומאשר אף הנה אשר יצא מפי רבני יקר בעינינו, והאגרות האלה להנמן לא נודעו
נעתיק הנה הבאה לידנו: „כאשר יסר איש את בני ה' אלקיך מיסרך וברכך
וישמרך ישמרך מן החטא ישמרך מן העונש, הנה אדוננו דוד המלך ע"ה הוליד
בן חכם ונבון אשר כמוהו לא היה לפניו ואחריו לא קם כמוהו (פ). ועוד אמר לו
ואתה שלמה בני דע את אלקי אביך ועבדו בלב שלום ובנפש הפצה כי כל לבבית
הודש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין אם תדרשנו ימצא ואם תעובנו יזניחך לעד.

ואתה בני תמדוד עצמך כנגד שלמה ותמצא שאתה רמה ותולעה רמש מרמש
אתה ואעפ"כ אם תדרשנו גדלך ומעלה מעלה יעלך ואם תעובנו יזנח ויעזב אותך (פא).
בני היו זהיר בק"ש ישרית וערבית ותפלה ג' פעמים ביום, בני על אכילתך תברך
לפניה ולאחריה כמשפט, בני על כל פנים תקרא הסדר (פב), בכל שבת ושבת
יהיה לך חומש מדוקדק ויהיה עמך בכל אשר תלך ולא ימיש מפיך והגית בו יומם
ולילה (פג). בני השולך על ה' יהבך והדבר המוכן והמוזמן תחשוב אותו מזהיק מאד
ממך ודע שאין פיך שולך ואין ירך נגבולך אלא הכל ביד אלקים לעשות. הן לך

עט) המכתב הזה הוא כ"י באוה"ס אשר בעיר ליודען וכאשר יאמר בס' „קורות היהודים“
כתוב על גבו „אגרת ששלח הרמב"ן לבנו בקשתיליה בהיותו עומד לפני המלך“ וזוה לא ידענו
שם הבן אשר האגרת הזאת ערוכה לו ובאוה"ס אשר בפאריס (פונד ישן סי' רכ"ד) נדפסה לפי
דיעתי פעם ראשונה בהנשר ישנה ב' גליון ח' כתוב „ואת האגרת ששלח הרמב"ן לבנו יהודה
בהיותו בא"י לקשתיליה בהיות בני עומד לפני המלך“ והח' ב"ג המו"ל שם יאמר בהערותו
„והנה הספרנה לנו המוזרות בלבנה כי בן היה לו למשה רבנו הזה אשר המור כבודו בלא
הועיל והנה אף האי לישראל בישא אסור לקבלניהו למיחש מיהא כעו: והנה זה בני יהודה אשר
משרת אביו היתה על שכמו ויעמוד לשרת לפני המלך והוא עוד צעיר לימים וטוב רואי ובל
כבודה בת מלך פנימה מי האיש אשר אין לבו לב אבן ולא תור אחרו לבבו ועינו ע"כ כתב
לו האגרת הזאת כן יאמר לו (לבו)“ וזה חדש כי לא ראיתי בשום מקום כי בן היה לו לרבני
זשמו יהודה גם ברשומות בארל, לרמב"ש מבור האגרת הזאת ולא העיר מזה ולדעתי מלת
„יהודה“ באוה"ס בפאריס היא שלא לצורך וגם הח' רצה"ג יאמר שהאגרת הזאת צריכה ברובה
אם היא להרמב"ן (צד קנ"ה הערה ב') והח' הר"ר דוד ק"מ העיר וז": „יבמים האלה הוציא
לאור הח' שעכבר את המכתב הזה ע"פ כ"י ליודן עם שנוי הנסחאות ע"פ כ"י פריס כמ"ע
„יעו"י, קווארטערלי רעביו"י, כרך ה' צד קט"ו והלאה“.

פ) והח' הר"ר דוד ק"מ העיר פה השנויים לבין כ"י פריס וליודן וע"ל כפי כ"י ליודן
בין מלת „כמוהו ועוד“ המישפט הזה: „והוא צוה לו לאמר ושמרת את משמרת ה' אלהיך ללכת
בדרכיו ולשמור חקותיו ומצותיו ומשפטיו וערותיו כאשר צוה ככהוב בתורת משה עבדו למען
תשכול את כל אשר תעשה ואת כל אשר תפנה שם“.

פא) ככ"י ליודן כתוב: „ורוק ועווב אתה“.

פב) שם: „הפדשה“.

פג) שם: „כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכול“

תמיד אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו ואם ה' יבנו שוא עמלו הורסו ואם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר ואם ה' ישמר עיר חנם טרה שומר. — ודע כי החכמים הראשונים השוו המלך והאיש (פד). השמר לעמוד בחצר באימה ובראה ובמוסר וזמן הבנים תוהר מאד לבלתי בא בעקבותם כלל דע כי אלקיני שונא ומה הוא פה) ולא מצא בלעם הרשע להכניע פו) את ישראל רק בבנות מואב שכל הזונה עם בנות העמים מהלל בריתו של א"א ע"ה שזו הוא בנות המולה ומוצא עצמו מכלל ישראל שהם עם אלקי אברהם ונקרא מועל באלקים שנאמר אנחנו מעלנו באלקיני ונשב נשים נכריות מעמי הארץ ונקרא אישם שנאמר ויקם עורא הכהן ויאמר אליהם אתם מעלתם ותושיבו נשים נכריות מעמי הארץ להוסיף על אשמת ישראל ונקרא פושע שנאמר הרבינו לפשוע בדבר הזה ונקרא בוגד ותועבה ומחלל קודש ה' אשר אהב פו). ובעל בת אל נכר יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאחלי יעקב שהם המגוישים מנחה ועובדים את השם הנכבד והנורא מדה נגד מדה מוליד בנים לאלקים אחרים וה' צבאות יכרת אותו מהיות לו דע עובדי ה' הם פושעי ישראל בנופן והב"ה ישיב עליהם אופן. —

בני בכל עת תזכור אותי ותהיה דמות דיוקני פה) נגד עיניך ואל תסור מלפניך וכל דבר אשר ידעת כי אני מואס בו לא תאהב אותה לעשות עמי, תמיד תהיה שומר מצותי ויהי בן תמיד על יפתיך מקרא שכתוב כי גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך והאל הטוב והמטיב ירבה שלומך ויארץ בנעימים שנותיך ויגדל כבודך והודך כהפצץ וכחפץ אבןך זה ילדך

משה ב"ר נהמן ז"ל.

את כל הדברים היקרים האלו דבר הרמב"ן על לב בנו להחזיקו במעוז האמונה והמוסר ואחרי אשר הי בארץ הצבי יותר משלש שנים פט) ומשה עלה למרום (בשנת ה"א ושלישים) לחסות בצל שדי ולאור באור החיים וגויתו הובלה לקברות בעיר חיפא צ) על יד קברת ר' יהואל מפאריו אשר בא לפניו לאה"ק, ויפסדו לו כל ישראל ככל מקום אשר הגיעה הביטורה הנוראה כי אבד צדיק ואיננו ובי נפלה עטרת

פד) רמז אל מאמר „מבחר הפנינים“ לרשב"ג „נמשל המלך כאש אם תרחק ממנו תצטרך אליו ואם תקרב אליו ישרפך“.

פה) סנהדרין פ' חלק.

פו) שם: „להרוע“.

פי) שם: „ומשניא עצמו לשמום שנאמ' כגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל וברושלים כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב“ „ג"ל שצ"ל במקום „תמיד“ „תמים תהיה“.

פז) גראה שרמז לו על מאמר רז"ל כפרק שביעי דסוטה „באתה דמות דיוקנו של אביו ונראתה לו בחולון אמר לו יוסף...“

פט) כ"ב בשח"ק ובספר השנתי (ברעסלוי תרנ"א) רצה להוכיח כי הרמב"ן מת כבר בשנת כ"ח ובאמת מת שנת ל'. (רשימת בארל. לרמ"ש ורצ"ה ערילמן ראה אגרת הרמב"ן כתב ידו כתוב בראשה „ה"א כ"ח“ (ראה „חמדה גנוזה“ כ"ה) ומה שכתוב ביוחסין שנפטר כ' לאלף הששי זה טעות (קורות היהודים ח"ו צד קנ"ה הערה ג')

צ) כ"ב שם ובספרה"ד בשם גא"י, ובשם קונטרס יביא כי נקבר סמוך לא"י והח' זק"ש בספרו „מליצה הדתית“ יאמר שנפטר הרמב"ן ונקבר בעכו ובס' „שבחי ירושלים“ זכ"ן כ"שערי ירושלים“ (לבוב תרל"א) נאמר כי נקבר בחברון סמוך למערת המכפלה מבחיץ ושכן הוא קבלה ביד זקני א"י ונראה לי הדבר טעות ובמצאם בס' היוחסין כן על הרמב"ם נשתבשו לקראו רמב"ן כי מזה טעו קצת לייחס גם ביאור עה"ת לרמב"ם (ראה שח"ג). —

התורה והספרות כי אתו מתה החכמה לבאר דברי התורה והנביאים על פי עומק הפשט, וחכמת הדקדוק וההגיון הלכה ודלה, אם כי היו גדולי הדור ומבני מדע הבאים אחריו — ז"ל.

פרק שביעי.

אדות ספרי רבנו משה בן נחמן אשר השאיר אחריו ברכה, האוצרות היקרים המלאים חכמה והישקפות יקרות, בפלפול התלמוד, בדקדוק הלשון, בפלוסופיה, בקבלה, באמונה רבה אשר בגללה נקרא „הרב המאמין“ החובה עלינו להאריך ולדבר אודותם בשום שכל ובאר היטב ועל כלם נחוצה בקורת חדה ונאמנה כי בדורות האחרונים כמצאם ספרים בני בלי שם ובפרט ספרי קבלה הישנים כתבו על גליון הראשי כי מעטו יצאו ע"כ נפונה אם נצא כל הוכחתנו: ונתן לפני הקורא מאשר תמצא דתו: „ביאור התורה“ החיבור הנחמד הזה אשר על ידו הצטין רבנו בחכמת הלשון, בפשט הישר וטהור לכל מבין, בקבלה הדתית, בהגיונות רמים ונשגבים ובביאור הלכות תלמודיות, — בו יסתור לפעמים דברי רש"י ויבקד דבריו באופן נפלא אם כי היה בעיניו איש רם המעלה יותר מכל החכמים המביא אותם בפירושו הנאור הזה עד כי יקראנו לפעמים „רבנו“ גם את הרמב"ם יסתור כי לפי העו לא דבר נמונה בהישקפות רבות כספרי „מורה נבוכים“ (צא). עם הראב"ע לו תוכחת מגולה ואהבה מסותרת (צב) פעמים יכבד דבריו וגם יהתל בסודותיו (צג), ובגלל כי נכבד היה ביאורו זה גם עוד בדורות הראשונים או להתחקות על ירשי מהשבתו אשר יעלימם בקוצר אמרים לכן כתבו פירושים לביאורו (צד) כמו: ר' יש טוב אכן נאון כס', „כתר שם טוב“ (צה), ר' טודרוס הלוי (צו) ור' יצחק דמן עכו כס' מאורת עינים (צז) ור' יצחק אבוהב (צח) ר' אליעזר (צט) בעל „מעשה חז"ל“ ור' מאיר פאפיריש בדרך קבלת האר"י. — ודע כי

(צא) ראה ס' יורא ויגש ובס' חקת יאמר „והרב ר' משה סבר בו סברא... והוסף הבל על הכלים“, ויקרא, וכנהגה, ודאה „החליון“ חוברת ב' בסופה, ו„חמדה גנווה“ (כ) ובפרט ס' הזכרון להריטב"א (יתרו).

(צב) כן יאמר הרמב"ן בהקדמתו ובפירושו יאמר „ור"א אמר כי יש שבוש בדברי הימים... והשבוש בדברי ר' אברהם“ (תרומה) „זהב רותה יוצק בפי החכם הזה“ (ויגש) „והנה ר"א נאמן רוח מבסה דבר ואני הרביל מגלה סודו“ (אחריו) וראה אודות זה רצוני על הדברים בין הרמב"ן והראב"ע „כרם חמד“ (חלק ששי דברי הג' ש"ר). —

(צג) על הפירושים לפירושו יאמר הרמב"ם „ואם ראיתו ביאורים על סודות הרמב"ן ז"ל וגם הם אינם מגלים ירשי החכמה הוא ומגלים טפה ומכסים כמה טפחים וקרוב לטעות בדבר מהם לכן בחרתי לבל יהיה לי עסק בנסתרות“ (תשובה קנ"ז).

(צד) הפירושה הזה היה כ"י ביד הג' יש"ר מקנדיאה (מצרף לחכמה צד נ' רפ"ס אדיסה) והג' חיד"א ראהו כ"י באוה"ס בפארוס. —

(צו) בספרי שהכר ה"א ושישים ראה די רוססי על „כתבי יד הישנים“ (קאדיצצס כס"ה ס"ח ונאטע י"ב).

(צז) הג' חיד"א ראהו כ"י והוא ביאור ערוך. ונזכר בס' „פלה הרמון“ לרמ"ע (שער פ"ג) ובישאר מקובלים.

(צח) ביאור בדרך הפשט ונדפס בוויניציה שנת ש"ה ואודות שאר הביאורים ראה ב"ע הירחי לר"ז פראנקל שנה ז' צד צ"ז והערות.

(צט) כ"ב כס' „נובלות חכמה“ לר' יש"ר מקנדיאה וראה המגיד שנה י"ד. — ובס"ד מזכיר פירוש „אור הנפש“.

הרמב"ן פירש התורה חלק בהוי"ן לארץ וחלק בארץ וזה נראה מדבריו שכותרים זה את זה כי בפי' וישלה אמר על מאמר הנביא „קול ברמה נשמע“... וז"ל „שאין קבוצה ברמה ולא קרוב לה אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה יותר משני ימים ע"כ אני אומר...“ עכ"ל ובסדר ויחי כתב: „כי היא לא מתה בדרך רק ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה“; לכן נראה שדבריו בפי' ויחי כתב בעוד בהוי"ל שלא ראה וידע המציאות בארץ אבל כאשר בא לארץ ישראל חזר מדבריו וכתב בפי' וישלה בהוי"ך כמו שכתב הוא עצמו לפי' „כאשר יאמר „ועכשיו שוכתי ובאתי לירושלים שבה לאל הטוב והמטיב“ (ק) (פ' וישלה)“.

הביאור הזה נדפס הרבה סביב החומשים ובעצמו בואלקבא (תקס"ה) ובראשונה בזוניציה ע"י החכם המדקדק ר' אליהו בחור (שנת ש"ה) ובתחלת הספר כתוב שיר אשר כלו אומר כבוד לרמב"ן ז"ל ולא יחשב למותר להעתיקו הנה:

נודה אל חי	אדיר שדי	הוא איבני	אב הרחמן
שהחינו	עד הגיענו (קא)	ישפר ה	זה נודמן
תורת משה	ביאר משה	הרב הג	דול בן נחמן
ראש משכילים	ומקבלים (קב)	ובכל הכמות	היה אומן
ודבריו טור	ביום ונכוחים	ומתוקים מנוד	פת גם מן
לולא שקם	היה העם	בקבלה	כמעט אלמן
לכן יהיה	ספר הזה	עם כל איש מור	כן ומוזמן
כי רב יפיו	בנייר ודיו	ובאותיות	טוב רשומן
גם הוא מונה	אף אם הונה	ע"י הוצפית (קג)	המתורגמן
זהו נגמר	בתשע עשר	לחודש בו	נתלה המן
ולמספר קט	שיון ה"א לפרט	ובהרמב"ן	קה לך סימן
ובכן האל	אנא הואל	אל עמך הד	סד ואמת מן
תמיד תצר	אותם מצר	ודרוש טובך	תן ושלומן—

אליהו המדקדק

והפרט הצודק

זאת היא השירה אשר שר המדקדק ההוא לכבוד רבינו וגם לא הפריו על המדה לספר בשבחיו. —

(ק) כ"כ הרב הח' ר' יוסף שווארץ בספרו „תבואות הארץ“ (פ"ג חלק „חלוקת הארץ“ בהערה) ולפי' אמרתי שרמב"ן לא חיברו כסדר הפרשיות כי בס' ויחי לא היה בארץ ובס' וישלה שקדומה בסדר היה בארץ? וב' תולדות חכמי ישראל" להח' רמ"ש ויחשוב שכל הביאור הזה חבר בארץ (ח"ג צד כ"א) ונמשך בזה אחר רצה"ג בס' „קורות היהודים“ ח"ז והח' רמ"ש וחליט כי הדברים „ועכשו שוכתי ובאתי...“ היא הוספה מרמב"ן בירושלים, ויאמר כי מה שחשב מזה המקום הח' בערנהארד כי השלים הפירוש הזה בירושלים הוא טעות וראה רד"ק עה"ת (פרעסבורג) בזה המקום בס' וישלה (רשימת באדל) וראה לדבריו הערה נ"ז לעיל וראה מ"ע הורחי לפראנקל ש"ז צד צ"א, — ודע כי הרמב"ן כתב בהשובה (ח"ב סי' מ"ז ומזבאה יד מלאכי" כללי הרמב"ן) „דשמא הרמב"ן בפירוש התורה לא דקדק כל הראוי“.

(קא) והח' הר"ר דוד ק"מ העיר וז"ל „צ"ל הגענו ע"פ המושקל של ד' תנועות“.

(קב) והח' הנ"ל העיר כי „צ"ל ומקובלים טימעס הנ"ל“.

(קג) אולי כי הר"א בעצמו הגיהו וגם הוא בעל „המתורגמן“ ע"כ יאמר „הוצפית המתורגמן“

ברוך צחות הרמז על ר' הוצפית הנהרג על קרוש השם. —

„פירושי לישעיה ס' נ"ג" הוא הסימן „מי האמין לישמעלתו אשר עקמוהו הנוצרים על מהוקק דתם וישען הרמב"ן נגדם ויזכה כי הבל יפצה פיהם, ולדעת רמשי"ש איננו מהרמב"ן קד). —

„ביאור לס' איוב" ביאור יקר בדרך פשט וקבלה כדרכו בפירושי התורה וזכור עוד בהכתב להר"י בן חביב (ברכות ד' בעין יעקב).

„עזרת ה' פירושי על שיר השירים בדרך הקבלה נדפס בהרובשוב שנת תק"פ ובאלטונה ע"י הר"י קאלווארי תקכ"ג. הפירושי הזה הוא כשאר ספרי קבלה מיוחדים בטקס לרמב"ן כאשר נזכרה בחמין ראיות: והן כי בפסוק ורזה שלמותך... (יש"ה ה' י"א) מנה כל התר"י מצות, והמנין הזה יש בו שמי' והיפשי גדול ממנינו בהשגותיו לס' המצות קה). — בפסוק אפריון עשה לו... (שם ג' ט') יבאר דברי ה' אליעזר הגדול שמים מוזכר נבראו... ע"ד אפלטון, והוא שלא כפירושו על התורה בפסוק ויקרא לרקיע שמים קו) ובתקדמתו לזה הספר יאמר „ראיתי כי פנה היום לנגדי וזקנה הלכה וקרבה ע"כ קדמתי לפישי אחד מכ"ד ספרים" כי זה כלי ספק לא אמרו הרמב"ן כי הוא עוד טרם זקנתו כתב פירושו על איוב ועוד מפירושו על תנ"ך קו). — עוד ראיה ע"י כי לא הרמב"ן חברו, אבל מחברו היה ר' עזריאל מנירונה רבו כי הרקנאטי בספרו „טעמי המצות" יביא הרבה דברי ר' עזריאל כפי שה"ש והם אותם הדברים הנמצאים בזה הפירושי קה) גם הרקנאטי בעצמו יאמר בן באר היטב „ואביאסד המצות — על סדר שהביא אותם החכם ר' עזריאל כפי שיר השירים שלו כי הוא ד"ל ימום בעשרת הדברות קט) והר"י שלמה יהודה רפאפורט היה לו פירושי שה"ש לר' עזרא מסכים עם אשר לרמב"ן קו) הח' שור ה"י לו הפירושי הזה כתוב ע"ג „פירושי שה"ש להר"י רקנאטי מיוחד להר"י עזריאל ובקצת ספרים מיוחד לר' עזרא". ר"י יצחק דמן עמו ייחס הביאור הזה ג"כ לר' עזרא והוא בספרו מאירת עינים קיא). יהיה אך שיחיה הביאור הזה הדעת נתנת כי לא מעט הרמב"ן יצא קיב). — הראשון לכל ספריו ההלכותיים הוא ספרו הנודע „מלחמות ה'" בו ילחם בעד הר"י אלפסי נגד משינו הר"י קיג) אח"כ כתב לפי הנראה את הספרים האלה:

קד) רשימת בארל לרמשי"ש והרפיוסו בסוף הוכוח לרמב"ן (שטעטין תר"ב).

קה) ראה שם הגדולים.

קו) שם הוצאת בן-יעקב בשם הר"א פולד ועיי' היטב ב„המגיד" (שנה ח' גליון י"א) במאמר „שני מאמרים".

קי) ספר תולדות הקבלה למהרא"י (ה"א צד ל"ג מ"א). וראה שם צד ח'—י"ג.

קיב) שם ח"ב (צד ל"ה) יספר והולך כל דמיון המקומות בטעמי המצות עם הפירושי הזה לשיר השירים.

קיג) רקנאטי טעמי המצות צד ד' וראה „קורות היהודים" לרצה"ג ח"ז נאטע ג' (צד תמ"ה).

קי) דברים לקורות הקבלה (ביטריגי ח"א צד ל"ט—מ"א).

קיא) „קורות ישראל" נאטע ג' צד תמ"ה).

קיב) אך ופלא שכתוב כפירושי הזה „סר צלם מעליהם נפל ישר שלחם כפי מה שפ'י

בפי' חומשו ה' א' והפירושי הזה נמצא בפי' עה"ת (י"ד ט') ושם יאמר „וכבר הזכרתי במקומות

אחרים" (ביטריגי שם). —

קיג) בהקדמתו לס' המצות לרמב"ם כתב: „ואנו הקטן באלפי הייתי בימי הרפי, ואשמעה

אחד קדוש מדבר, והב ורב פנינים, מחבר והנה א' השרים הראשונים מתגבר לנתוש ולנתון

להאבוד ולשכר לבשתו קנאות... מהדברים האלה ידענו כי עוד בימי עלומי כתב ספרים ויהי

השלמת הלכות ר"י אלפסי והן הלכות בכורות וחלה עם פי' ר"י אלפסי
וגדפסות בתוך האלפס ובס' בפני עצמו קיד) (פרעסבורג תקצ"ו) ונזכרו בתשובות
רשב"א ובפי' הר"ן. הלכות נדרים הנקראות גם בשם "אשי ה'" נדפסו עם הלכות
אלפסי הקצרות ופי' הרישב"א ונמוקי יוסף קטז) (פרעסבורג תקצ"ח) לפני ההלכות
ההן נמצא שיד ארמי במקום הקדמה המיוחד לרמב"ן קטז) אחרי ספרים ההם כתב
ס' הדיישים למס' שבת נקראים גם בשם אוצר נחמד קיו) הדיישים למס' עו"ג (עם
בארזי למס' מכות ושבועות ולקוטיו נדפסו בזאלקווא תקפ"ח) בעוד אשר כתב את
ההדיישים ההם חבר יתר הדיישי על התלמוד עד שפירוש רוב הדיישים לקוטות על
מס' ברכות, עירובין, תענית, ר"ה, יומא, סוכה, שקלים, מגילה, קיח).

ס' הזכות עם הדיישי מס' מכות ופי' זה בורר קיט) (ליווארנא תק"ה) "דיי
הרמי צבור" בסוף תשובות רמב"ן ונדפסו גם בפ"ע ור"י קולין זיכרם בתשובותיו
(מהר"ק ליד קפ"ב) אך נמוקי הרמב"ן אשר יזכר רשב"א בתורת הבית לא ידענו אם
הם כתובים בס' מיוחד או לא — "משפט' החרם" נדפס ב"כלבו" סוף הספר.

"תשובות הרמב"ן" הן אך מיוחסות לו ובאמת רבן להרשב"א ושאר גאונים
כאשר יעיד מרן הב"י בהקדמתו לטווא"ה אולם גם הרמב"ן כתב הרבה תשובות
כאשר יעיד הרשב"א בס' תורת הבית (טז) והר"ן לכתובות (ק"ה קי"ט).

"תורת האדם" יבאר בו הלכות שמחות והטור יו"ד מס' של"ה עד סופן הן
קיצורו כאשר יאמר הטור שם ובמקום א' יזכיר את המלחמות וראה תולדות רש"י
לר"י בלאך (צד מ"ו).

"השנות לס' המצות להרמב"ם" בו יצא ליישע בעל ההלכות גדולות ולפי הנראה
הוא האחרון לכל ס' ההלכות להרמב"ן וזל כי כב' מקומות יאמר כי חיבר אותו לעת

למלאך מליון ומציל גדולי הראשונים ביצני מבקריהם והספרים ההם אינם כ"א ס' המלחמות ה'
זס' הזכות, עוד יזכיר ברוב ספריו את ה"מלחמות" וזה עד נאמן כי אותו חיבר לפני כלם, כן
יזכיר אותו בס' הזכות (למס' יבמות פ' ר"ג) ובתורת האדם (וויניציה דף נ"ז:) וכן יזכיר אותו
בלקוטיו לברכות (דף מ"ח.) ושם לר"ה (דף כ"ו:) ובחדושי ליבמות (פ"ב,) ב"ב (קע"ה) נדה
(כ"ט,) שבועות (כ"ה: ל"ג:) שבת (ח' ל"ט) כתיבות (פ' ז).

קיד) הרשב"א בתשובה סו' תכ"ז כתב, ומורי הרב הרמב"ן כתב עליו בהלכות בכורות
שחבר גם בסו' ר' תרע"ט תשנ"ה יזכירן והר"ן בפי' על הרי"ף למס' פסחים קמ"ב.

קטז) נזכרו מרמב"ן הדיישי ע"ז (ע"ג) ורשב"א לנדרים (מ' פ"ב:) מר"ן שבועות פ"ז
יזכירן הרבה, גם הריב"ש בתשובה קע"ה. — והרמב"ן היה אז כבן ט"ז ובתקדמתו בשירו יאמר
כי עודנו עול ימים ונער והח' ר"ד בהכרמל החדשי (שנה ב' ח"ה) כתב כי הלכות נדרים
מיוחסת לו בשקר וכל המיחסן אליו מחלל כבודו אך את ראותיו לא הראנו עוד. — (תו"ת ח"ב.)
קטז) השיר ההוא מובא ומתורגם עברית בהכרמל (שנה ב' ח"ה ווילנא הרל"ד).

קיו) החדושים נדפסו (פרעסבורג תקצ"ז) והרמב"ן יזכרם בפי' ליבמות (ס"ב ק"ג) למס'
נדה (נ"ד:) לשבועות (ב' ז:) ובחדושים ההם נזכרו אך ס' המלחמות ופירושו למנחות, וראה אודות
הדיישי רצה"ג נאטע ב'.

קיח) הלכותם ההן נזכרו בר"ן לאלפס על שבת (י"ב,) פסחים (קל"ה, קל"ח:)
קיט) ס' הזכות מובא ברשב"א בחדושי ליבמות (ל"ג:) ובר"ן על האלפס לגיטין (קצ"א)
זכרתי חיבר ס' הזכות על כל הש"ס במקום שהשיג הראב"ד לרי"ף (וראה שה"ג זכות) ודע
אתה: הקורא כי הדיישי הרמב"ן הם קצרים וחדים מאד עוקר הרים בפלפולו ובסברותיו הישרים
ומהר"י בן לב בתשובה (סו' נ"ו נ"ז) ובספר המעיינים שבחבורה הזו מפקי זקיקון נזכר בתדושי
הרמב"ן, גם הר"י קאנפאנטון בדרמי התלמוד שלו הזהיר לדקדק בדבריו, (ראה שה"ג.)

יקטו (בהקדמת הספר וכדף ק"ב) וזהו זה הספר או העתקה ממנו אצל השור
הנדול החכם ר' מאיר אלמושיץ י"ח" כאשר יאמר בתשובתו לר' זונה (ס' דפ"ד
בתשובותיו המיוחסות לו) וכאשר נראה אנהו לא הרניע בזה את חוזה במספר המצות
אשר מנה הוא עצמו וכדעתו היה אם ידכו כהתו יעבירו בקולמוס. — וזה יאמר
בסוף הספר, "זה אשר יאנו לכתוב בחשבון המצות אשר נתעורר בו בח"י, ודרב,
וזהלתם מגאנו הדורות וכתבנו במחלקותיהן כפי הנראה אלינו במיעוט הפנאי רוב
הטרדות ובצוק העתים, ובאמת ישחשבון המצות הוא דבר אשר אני הוטרד בו את כלנו
מנה ביאור אמתו במחשבתי למי שהניחו לו כל הספקות, נאמר בו אנהו החסדים
מה שאמרו השלמים בכל הכמה: אליהו עתיד לפרש פרישה זו, ואף גם זאת אם
יארך ה' ימינו וירוח עקת זמנינו נוסף עוד ביאור באשר חסמנו פינו בביאורו". —
עוד וזלת אלה הספרים היבר!

"הלכות נדה" נדפסו בס' בעלי הנפש להראב"ד, ושם יאמר כי הוא כמתרגם
ומבאר בלשון קל "ובביאור דברי הראב"ד לבקשת הברים מאנשי יראת ה' ומן
החרדים לדברו".

"השגות על ס' הצבא לדו"ה" במדות התלמוד נדפסו ב"תמים דעים" ס' רבי"ז. —
"דרוש על י"ט של ראש השנה" מחזיק כ"ב עלים היה ביד הרב רע"מ ויהללנו
כי יפה הוא קב. (מ"ע צד של"א ויילנא תרבי"ז).

"שלחן ארבע" י"ט מוחסין אותו לו ובאמת הוא לר' בחי המפרש וי"ט בו
מאמרים אשר הם אות באות מפירושו עה"ת קכא). —

"ביאור איזה סגות" והיו דבריהם של הביאורים ליסוד מוסד לר' אברהם אבן
עקרא בס' "מהררי נמרים" (רשימת באָדל לרמשי"ט).

"שער הנמול" והוא סוף ספר "תורת האדם" (מ"ע צד שעי"ה ויילנא).

"האמונה והבטחון" הם' הוזה נדפס הרבה מאד כמו: בוויניציה י"ט"א בקובץ
ארזו לבנין" בקראקא ת"ח בווארשא תר"ב ועוד הרבה והוא כולל כ"ז פרקים רובו
קבלה בספר הזה הלו ידים והשחיתוהו מאור עד אשר לא נוכל לחשבו ספר כי אם
למקצועים מלוקטים וענינים שונים, בלי סדר וכלי הקדמה, וגם שמו נראה כי בלתי
ספק לא מטחכו נקרא כי אין דרך מהברים הראשונים נ"ע לקרא שם הספר כלו
על פרק ראשון אשר בו קכב) גם הספר בעצמו נוכל להחליט כי לא יצא מעט
הרמב"ן כאשר נזכר מהמון ראיות מושכלות והן: אי כי בפרק י"ט מבאר את עשרת
הדברות באופן אחר שלא יסכים עם ביאורו על התורה. — כי קבלת הרמב"ן היא
התנמה וגם סתומה מאוד מושא"כ קבלת הספר הזה קכב). כי אין דרך הרמב"ן להביא

קב) ברשימת באָדל לרמשי"ט יאמר: דרוש הנחמני מתחיל "תורת התמים"... ונוכר אצל
ר' יצחק אלפיעל בנופת צופים, —

קכא) ראה המגיד שנה ה' גליון ל"ה ובתולדות ר' בחי"ו להח' רויפמאנן. —

קכב) רוב הראיות לקוחות מרברי החכם המבקר ר' יעקב ר"מ (המגיד שנה ה' ל"ה),
וראה שם אודות בלבול הענין אשר בו בלי סדר ומשטר. —

קכג) הראיות הראשונות הכ' הם נוס', "דברים לקורות הקבלה" למהרא"י (ה"ב, מ'),
והשניה נזכרה בהמגיד שם, — ואת הח' רמשי"ט הסליחה באמרו (רשימת באָדל) כי ס' האמונה
לא נזכר גם אצל אזולאי לרמב"ן, ואם כי האזולאי לא יהשוב כל ספריו בח"א אבל בח"ב ויזכר
אמונה והבטחון להרמב"ן (ראה ארזו לבנין שם) ואם גם הוא חשבו. לאחר לא היה שותק

מאמדים רבים מהכמים אחרים כאשר הוא בספר הזה. — ד' הרמב"ן מזכיר תמיד את ס' הבהיר בשם „מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה" ולא גם אחת בשם „ס' הבהיר" כאשר בו כי השם הזה נתחדש לזה הספר ספר הבהיר אחר הרמב"ן. — ה' ראה הדשה ובהורה מדעתו כי זאת קבלנו לדבר ברור מס' הווססין ומשאר מהברים שר' עזרא מגידונה היה רבו של הרמב"ן בקבלה או רבו התלמודי ויזכר בס' הזה הרבה ויסתור דבריו בפ' ה' ויזכירו בפ' י"ה כ"ב ועוד, ולא יאמר אף פעם אחת „מורי" או „רבי". — ה' ראה הישית נאמר כי הוא לר' בחיי מפרש התורה ודברי הספר הם אות באות הרבה מאוד כאשר בפירושו בחיי עה"ת. ואביא מעט מועיר ממקומות האל: בפ"א „ואמר באמונתך ענינו בצדקתך כאילו משביעו כך שמעתי מפי החסיד ר' יצחק בן הרח"ג ר' אברהם זצ"ל" עכ"ל וכן הוא בבחי עה"ת (ואתהנן פסוק מי יתן). פ"ג בהאמונה והבטחון „והכתוב הזה ר"ל שמע ישראל... מגיד יהודו מלמעלה למטה ומלמטה למעלה... ופי' שמע לב' הדרכים אסיפת הדברים... ומלת אחד הוא ימו למה שאין המחשבה משנת" עכ"ל וכו' בפירושו בחיי עה"ת אות באות (ואתהנן פסוק שמע) וכהנה רבים כמו בפרק ב' דומה לבחי בפ' שמעני. בפ' ד' דומה לב' פנחס. פ"ה לעקב. פ"ו למשפטים. פ"ט לעקב. רוב פי"א הוא אות באות בפ' עה"ת (ויחי פסוק אוסרי לגנן). רוב פי"ה הוא אות באות בפ' עה"ת (שמות פסוק ומטה היה הועה) רוב דבריו על י' דברות דומה לפירושו עה"ת והמחפיש ימצא כמותם לא פעם אחת.

„ס' הקין" נזכר במ"ע לרע"ם (צד שס"ט) ולא נדפס. ולעדות „דע ראססי" הוא ס' הקין הוא ס' הגאולה (ראה להלאה נדבר מס' הגאולה). „פירושו לס' יצירה" מיוחס לו (קבר) אבל איננו באמת כאשר הוכיחו שנמצאו בו סתירות רבות ודבריו יתנגדו זה לזה קבה (ראה ס' דו"ד"ו להרא"ו ה"ה צד י"ג בהערה). „וכוח הרמב"ן" עם פראי פולו. נדפס ראשונה בקונשטנטינופול קבו) (שנת ת"ע בספר מלחמות חובה) ונזכר גם בשבט יהודה להר"ן י' ויזנה (ס' מ'.) וראה זכות הוצאת רמ"ש. (שמעטין תר"ס) בהקדמה. „דרשת הרמב"ן" על אמתת התורה אשר דרוש דרש משה בתוך קהל ועדה בברצלונה קבו) (נדפס בוועין תרל"ג).

מלהעיר ע"ז. — עוד יש ראה לצרף לאלו שהרמב"ן לא חזרו כי הרקנאטי אשר דרכו להביא הרבה ספרי מקובלים רבים והס' האמונה היה לו לעינים הרבה מאד ולו היה מהרמב"ן לא היה שותק מלהזכיר שמו על זה הספר (דברים לתולדות הקבלה למהרא"י. —) והח' הכולל הפלסוף מ' יש"ר מקנדיאה בס' מצרף לחכמה (צד מ', דפוס אדיסה) השב שהיא לרמב"ן וראה ס' דו"דו"דו"ש (ח"ה צד י"ז הערה כ"ב).

קבר) הן ראינו כי פירושו ס' יצירה רבם אינם להקדמונים המיוחסים להם כמו פי' ר' סעדיה גאון (ראה „מצרף לחכמה" להח' יש"ר דף מ' אודיסה ובהצפורה תרנ"ג גליון ק"ס) פי' הראב"ד ג"ב (ראה „אוצרות חיים" בהקדמה לר"ח'ו). — קבה) כן כתבו ר' מנ"ש ברשימת באָרל, ורדק"א ב, ס' הלמוד לקורות ישראל וספרות (צד רע"ט) ובס', בייטריגי" (ה"ב מ' בהערה) זבח"א (י'—י"ג) זבח"ב (ל"ה) יוכיה הסתירות בדבריו, באר היטב. —

קבו) נדפס הרבה פעמים וגם בקונשטנטינופול ונזכר גם במ"ע (צד רי"א) וראה המגיד שנת ל"ה י"ב.

(קבו) ראה לעיל הערה מ"ה. —

„אזהרות“ כפי עדות מהר"ש בן הרשב"ן הוכר הרמב"ן גם אזהרות כאשר ע"ש רבים מהכמי ספרד ימינו (השובה קמ"י וראה ישיבה בחיב והדבר צריך חיפוש ובקרה). „ספר הרמון“ ה' משה בוטרייל בפ"י ל"יצירה" יאמר „והנה הרב הגדול ר' משה בן נחמן לזאת החכמה היה מאד נאמן ולביאור אשר עשה בספר הרמון, נתן זה הפעמון קבה) וכבר כתב בעל סדר הדורות: כי בס' נפש החכמה לה' משה דיליאון ס"י כי כתוב „וכבר דמותי לך בס' „טעמי המצות“ הנקרא ס' הרמון. וכתוב בס' הגיל „בפי קהלת שכבר התחלת“ וכתוב שם הענינים ובס"י ס"ז כתב „הרמב"ן כתב“ א"כ אין זה ס' הרמון להרמב"ן ע"ל. הדרך הר"מ בוטרייל לחס ספרי הקבלה לקדמונים. — „אוצר החיים“ ס' בקבלה בן יאמר בסה"ד (ראה מה שכתבנו על ס' „עדן גן אלקים“ להלאה).

„אגרת הקודש“ נדפס בחומא ט"ז ובקונטנטניא ונקראת גם בשם „פתח הקודש“ (קמט). והוא באמת להרמב"ן קל) ויש מיחסים אותה גם לאחרים קלא) כתוב ע"ש „אגרת יששלה הרב הרמב"ן לאחר החבדים בענין חבר האדם אל אשתו.“ „עדן גן אלקים“ ס' בקבלה חברו הרמב"ן בן יאמר בסה"ד בשם ס' יצירה, הן נודע לכל הרגיל בסה"ד ובפ"י לס' יצירה להר"מ בוטרייל וראה כי כשיאמר הנאון בסה"ד „פי יצירה“ יחשוב על פי בוטרייל ואני בתומי תמכתי בהנאון בעל „סדר הדורות“ יתליתי הישגה בהר"מ בוטרייל כי זה דינו לחס ספרי קבלה לקדמונים, ואחר הקרי על הדבר מצאתי כי בעל „סדר הדורות“ בעצמו טעה בדברי הרמב"ן כי בפירוש לס' יצירה יאמר „אמר משה בוטרייל, הרב ר' משה בן נחמן חולק בזה...“ ויחתום שם דבריו: „ע"ל בעל הקבלה בס' הנקרא „אוצר חיים“, אחרי כן יאמר „כתב בעל הקבלה בס' הנקרא „עדן גן אלקים“ (פ"א. מ"ב. צד י"ג—י"ד דפוס הוראנא). ויען שחשב בעל סה"ד „שיקרא הרמב"ן להרמב"ן „בעל הקבלה“ ואת"כ יביא ס' „עדן גן אלקים“ ויכתוב „כ"כ „בעל הקבלה“ חשב שחביו הרמב"ן והרואה יטמה יראה ויבחין כי יקרא הרמב"ן בעל הקבלה לה' יעקב ב"ד ראוין הספרדי בעמ"ה ס' היכל ה' (ראה פירוש הרמב"ן צד ט' וצד י"ח) וראה גם ראה כי בצד ל"ה יביא הרמב"ן את הרמב"ן ואת"כ יביא „בעל הקבלה“ — וזה הטעמו להג' בעל „סדר הדורות“ לחס גם ס' „אוצר חיים“ להרמב"ן. —

„שערי תשובה“ טובא ע"י הח' בערטרד ובס' „מליצה הדתית“ (צד יט"ד). „ספר הגאולה“ קלב) הספר הזה לא נדפס והיה ביד ר' עזריה מאדומים ומעתיק ממני מאמר אחד קלב) אשר עידי על יקר ערכו בלג' בו ירה אותנו לדוית לנו מישנ

קבה אולי רצה הלום הר"מ בוטרייל אך לעשית מליצה עתה לפי דעתי וע"י ההרוז אשר הטעמו אמר „ס' הרמון“ ודעתי בזה בס' אחד מהרמב"ן יקר והשוב כרמון ולא שהרמב"ן קראו בן. — (קמט) כ"כ בס' „קורות היהודים“ בשם וואלף ג' תשצ"ט (שם צד ג"ג —). ונראה כי האגרת הזאת היתה חשיבה מאוד גם בעיני חכמי עמים כי העתוקה ללאטיון גאָפֿערעלויס (שם) ולשפת אישכנזית נעתקה ג"כ ונדפסה (פורטה תנ"ב).

קל) „ספר הלמוד לקורות ישראל וספרות“ לרדק"א (ליופציג) ס' פ"ו.

קלא) רשימת באָדל.

קלב) ראה לעיל מה שכתבנו בס' „הקנן“ ובסה"ד יאמר „ס' בקבלה“ ואחריו בשה"ג

ומאשר לפנינו תרון על השאר שאיננו בקבלה. —

קלג) „מאור עינים“ צד יע"ה (דפוס ווילנא תרכ"ז) והוא מוסף שער השני מס' הגאולה.

אמתי מה היא הגאולה וימי המשיח המקווה ואנחנו אם כי אין מטרתנו להעתיק מספרים אמנם ראוי הוא המאמר הזה אשר כלו יפה אף נעים כי ימצא מקומו פה ועין אשר לא ראתה יפיו עוד תאשרהו „דע יעורך האלקים כי אם נסכים בלבנו שפשיענו והטאת אבותינו אבדו מאתנו כל הנחמות ושיאריך ה' עלינו הנלות לאין סוף וכן אם נאמר שרצה האלקים לענותנו בעוה"ז בישעבוד המלכות לרצון או לתועלת כ"ז לא יזיק בעיקר התורה מאומה כי הנה אין תכלית גמולנו ימות המשיח ולאכול מפיו הארץ והתרחין בחמי טבריא וכווצא בהם מן התענוגים, וגם לא הקרבנות ועבודת כה"מ הם תכלית הפצו ממנו. אבל גמולנו ופְּמָמְנו הוא חיי העוה"ב והתענוג הנפש התענוג הנקרא גן עדן והנצל מעונש הגיהנם, ואנחנו עם זה מקיים את דבר הגאולה מפני שהוא אמת מפורסם אצל בעלי התורה והנבואה ונעורר בה את ימינו הצרות ונחסום את פי האפקורוסין, שמחים בראיותיה ומשתעשעים בדבריה להיותנו מצפים לה מתקנותינו ינשיג מן הקרבה אל האלקים כשנחיה במקדשי עם כהנו ונביאו ושיחיה בנו מן המחרה והקדושה בארץ הנבחרת, ושכנתו יורה עלינו יותר ממה שנוכל להשיג היום מלאים המת הצרות והמקרים המעיקים אותנו. כי אז בימי המשיח יבטל יצה"י להשיגו האמת כאשר היא, או לענין אחר אשר סודו עמוק ממה שזכרתי, זה עקר תאותנו וכספנו על ימות המשיח, עם מה שיוסיף עליו תאוה וכוסף לימים ההם ענין התורה המבארת לנו כי בהיותנו הוטאים נעמיד בנלות ליסר אותנו ובעבדנו כראוי ישוב האלקים להטיב לנו כאשר הטיב לאבותינו ויותר, ואמנה נפשינו המתאדה תתעורר ג"כ לימים ההם למען הראות לבעלי דינה כי האמת אתנו ונכלל לנו ברצון הזה שורש מצוה רבה והוא שאנחנו הפצים בקדושת השם לעיני כל עמי הארץ, אולם הח"ל הישבו לכופר בגמול הזה לימות המשיח לכופר בעקר ושאיין לו חלק לעוה"ב, יען לא הביאו לזה רק כפירתו ביטחן תורתנו והנה הוא משווגע חולק על הכתובים המבוארים ואפיקורוס בדברו רבותינו. —

„תפלה לזרדי הים“ מתחלת: „אנא האל הגדול ונקרא ג"כ „שמירה לדרך“ ונמצא בסדורי תפלה לספרדים ונרפס גם כן „שבט יהודה“ לר"ש בן וירגה וב„שערי קדושה“ לר"ה וויטאל, וישלחה רמב"ן מעכו. —

„תפלה לפדיון הבן“ איננה מהרמב"ן (רשימת באָדל) עוד ייחסו אשר לא כתב „שוישן סודות“ ס' הקבלה סוד יש המפורש ס' הישיעה כ"ד סודות ולא נרפסו עוד קלד). מאנרותיו הנמצאות בידינו:

„אגרת החמדה“ ראה לעיל פ"ב והערה י"ט.
„אגרת לר' נחמן בנו“ מתחלת „וברכך ה' בני נחמן“ בסוף „שער הגמול“.
„אגרת לבנו בהיותו עומד לפני המלך“ ראה פ"ב הערה ע"ה.
„אגרת המוסר“ נרפסה ב„תפוחי זהב“ לר' מעלל ק"ו ובסדרים כתוב ע"ג „ישלחה הרמב"ן ו"ל לבנו מעכו וצוה לו לקרותה פעם אחת בשבוע“.

בספרי ההלכות לרבנו נוכחו הגאונים והספרים האלה: גלוני משניות של ארין י"ראל קלה), תשובות הגאונים, אך מסופק הוא אם יצאו מידי הגאונים או אך

קלד) ברשימת באָדל. וראה מ"ע הירחי לר"ו פראנקל שנה ז' (צד ג"ב הערה ה'), קלה) לקוטום לר"ה (דף י' ע"א).

מיוחסות להם בשקד קל"ו) עם רוב יזכיר את הגאונים האלה. הרי לר"ש קצ"א, ויקראנו פעם ר' שמעון בעל ההלכות קל"ו) ופעם ר' שמעון בעל הלכות ראשונות קל"ח) ופעם יזכר השמות, ובעל הלכות ראשונות ובעל הלכות גדולות קל"ט), הלכות פסיקות למי יודאי: גאון קמ), סדור מר' עמרם ראש מתיבתא קמ"א; גם יזכיר תשובה אחת לר' עמרם קמ"ב) פירושי ותשובות ר' נחשון גאון קמ"ט) פי' ר' סעדיה גאון לר' דניאל קמ"ד) וספר המתנות לר' סעדיה קמ"ה) את רבנו הגאון את רבנו שיריח רבנו שמואל בן חפני קמ"ו) רבנו האי קמ"ז) רבנו נסים קמ"ח) ואת שאלתות דר' אחאי משבחה". פוטנים ופויזים עתיקים מחכמי ספרד ויתר הארצות קמ"ט) רש"י, ר' נתן ר' יצחק בן יצחק ק"ט) רבנו יוסף אבן מיניש ר' יצחק בן מלכי צדק קנ"א) תשובת רב אלפס קנ"ב) פירושי ותשובות הראב"ד כתבי חותנו הנקרא ר' אמרם אב"ד (חדושי שבועות ל"ז ב"ב י"ה, כ"ג ל"ו) ויבנהו, אדם קשה כבוד" (מלחמות יבמות ב"ה) הלכות ר' יודה הנשיא אברצ'לני (חדושי הולין מ"ו ע"א וע"ב) ספרי השטרות (חדושי ב"ב ט') ספרי ר' אפרים, הרמב"ם, ר"ת ר' יצחק אבא מרי בעל ס' העטור (חדושי שבת צ"ד); גם את הריש"ם יזכיר לפעמים בעלי תוספות יהלל מאד (בפתיחתו לדיני דגרמי) ויותר מהם את הריצב"א ואת הר"י הלבן (חדושי כתובות מ"ב); ספר יראים לר"א ממיין (חדושי קדושין ב"ב שבת ס"ה); ס' המאור ס' הצנא לר"ה ס' התרומה לר' ברוך מגרמיוא (לקוטו ערובין) חדושי ר' משה בן יוסף (חדושי גיטין ה' שבת צ"ג קמ"ב

קל"ו) במלחמות למס' סוכה דף ט"ז ע"ב, גאון לסמוך על התשובות הנמצאות אא"כ הוחזקו". קל"ו) מלחמות לשבת (ה' ע"ב) ביצה (קפ"ט ע"א) וראה ב"ע הרה"ו לפראנקל שנה ז' צד ר"ז והצופה להמגיד הרל"א גליון ל"ב.

קל"ח) מלחמות לשבת (י"ז ע"ב) סוכה (מ"ז ע"ב) כתובות (צ"ב ע"א).

קל"ט) מלחמות לשבת (י"ז ע"ב).

קמ) חדושי קדושין (ה' ע"א) לכתובות (י"ט ע"ב).

קמ"א) מלחמות (י"א: ל"ה כו').

קמ"ב) חדושי ב"ב (קב"ה).

קמ"ג) חדושי ב"ב (קל"ז).

קמ"ד) תורת האדם" ק"ח ע"א) וראה „מטפת ספרים" להגאון יעב"ן צד ע"ב דפוס לבוב.

קמ"ה) חדושי קדושין (כ"ג) גם יזכיר תשובה לר' סעדיה ב„משפטי החרם".

קמ"ו) חדושי מס' גיטין (ס"ז).

קמ"ז) את ס' מו"מ, ישערי שבועות לר"ה ג יזכיר הרבה וכתשובתו יזכיר ב„משפטי החרם".

קמ"ח) „מגילת סתרים" לר"ן בחדושי לשבת (כ"ד ע"ב פ"ב ע"א).

קמ"ט) מלחמות לוימא (דנ"ב) בלקוטיו שם (ע' ע"ב) בלקוטיו לברכות יבוא פיוט קדמון ובתורת האדם יעתיק תפלה לרשב"ג ובתשובתו לר' יונה (ס' רפ"ד) יביא עוד פיוטים אחרים. —

קנ) מלחמות ברכות (ו'), פסחים (ק"ג) וב„משפטי החרם" סוף ה„כל בו".

קנ"א) „תורת ואדם" ל"ב.

קנ"ב) מלחמות שבת ס'; ובהדושי ב"ב מ"ט; יזכיר כתיבה המה מהלכות רב אלפס זכן

במלחמות כתובות פ'; וגיטין קע"ב; וב"ב קס"ד שם ר"ז ושם ר"ח. — ובהדושי לב"ב נ"ב נ"ג

קכ"ה בס' הזכות להכותב בכתובות סימן ל"ד לפ' המגרש פי' ס"א ובהדושי כתובות (כ"ז); ובסוף ס'. המלחמות לר"ם' חולין יאמר כי הנסחאות המדוקדקות של רב אלפס נכתבו בקורטבה

שנת ארבעה אלפים התפ"ג. —

קמ"ג) מחכמי הדור זכיר את החכם ר' משה בן חסדאי מארץ פולאניא קנני (הדושי
יטין ד') ור' מאיר הלוי והוא ר' מאיר אלמושירף הנשיא הנזכר גם בתשובתו לר'
יונה (ס' רפ"ד) ס' היכלות לר' ישמעל כ"ג (מלחמות לברכות מ"ח) קנר). —

בפירושו הנחמד על התורה מעטים החכמים אשר זכירם ואלו המה וספריהם.
ס' התנין" יאמר עליו, הספר הזה ידוע ומצוי אצל כל אדם יפרש בו כמה אלפין
יש בתורה בתנין" (הקדמה ובפ' תבוא) ס' חוכמתא רבתא דשלמה (הקדמה) והוא
הנעתק לעברית ע"י הח' הנח"ו ס' יצירה (בראשית) ר' יוסף קמהי (שם) רב סעדיה
גאון (שם ויחי וזארא משפטים י"שופטים) כתבי שמושי השדים" (בראשית כ"ב) ביטם
ר' שרייא גאון יביא, "שמסרו חכמים אחד לחבירו הכרת פנים וסדרו ישרוטין מקצתן
אמורין בס' פסוק זה תולדות אדם ומקצתן בסדר פסוק שלאחריו וזכר ונקבה בראם
וצין מוסרין סתרי תורה וזין אלא מי ישרואין בו סמנין ישראוי לכך אלו דברי הגאון
ולא זכינו בהן". (ראשית ב' ד') ס' י"שופטים להרמב"ם (וישלח) וואם נאמין בס'
מלחמות בני יעקב" (שם) דעתו על ס' הישר הנדפס נסים ומאורעות. ר' דוד קמהי
(שם) אנשי הקבלה והם חכמי האמת (וישלח ויגש ילח) וסופין לרומיים והוא
יקראנו "ס' הרומיים" (בהקותי ט"ו) "מגילת שושין" (תצ"א, וראה מ"ע הירחי לפראנקל
שנה ז' צד קמ"ז) פוזט של ר' יודה הלוי ירמון עליו (במדבר י"א י"ח) "הנוצרים
המעתיקים" "הלכות גדולות" (תבא) "רבנו בעל ההלכות" (והוא הר"ף שם) "כוזרי"
(עקב) "מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה (דף ג' ו' כ"א, לד, ל"ח, מ"ד, נ"ה) ס'
קט"ז קמ"ב ועוד) מכילתא דר"ש בן יוחאי קנר) (ויחי) אל המתבונן בסודותיו יקרא

קנני) הוא נזכר בתוס' יבמות ס"ה ע"ב ד"ה כמאן וכו' ע"ש ר' משה רועגענשבורג
וראה המגיד שנה ט"ז גליון כ"ו, והח' הר"ר דוד ק"מ העיר וז"ל, "והוא ר' משה תקוע
(טאהאן) בארץ פיהם עוי' צונין כספרו על הפייטנים צד שט"ז—ז"ז וכו'ע, "אוצר נחמד" כרך ג'
צד נ"ד והלאה".

קנר) אודות ספרי ההלכה בזכרון שמות של הגאונים והספרים הלכנו בעקבות הח'
פערלעס כמ"ע להח' פראנקל לשנת תר"ך מצד קע"ה עד קפ"ג בהוספות ושנים ועיר שם ועיר שם. —
קננה) מכילתא דר"ש בן יוחאי נזכרה בפירושו ו' פעמים: בס' ויחי וישלח ומשפטים, ג'
פעמים אמור והגאון יעב"ץ חשב שהמכילתא דרשב"י הוא הוזהר ויתמה שזכור עוד ברבנו בחיי
ע"ה"ת ונמצאו אלו המקומות שמבוא גם בזהר, ודע כי מה שמבוא הרמב"ן בס' ויחי ביטם
המכילתא דרשב"י מציאתי גם אנכי רמזו מננו בזהר ויחי דף רמ"ח ע"ב (דפוס ירושלים) ובכ"ז
אומר אני כי איננו המכילתא שמבוא הרמב"ן הוזהר אבל הוא מדרש אגרותיו והלכותיו והראיה
כי כפ' משפטים יאמר הרמב"ן בעסקו בענין הלכה ופלפול" וראיתי במכילתא יכול שיהיה חייב
במוזנות ארוסה... ושוב מצאתי במכילתא אחריתא דר' שמעון (סתם ר"ש הוא רשב"י) אם בעל
אשה הוא מה הוא חייב במוזנותיו אף אשתו ובניו חייב במוזנותיהם ועדין אני אומר וכו'" הרי
אתה רואה כי הוא היה מדרש הלכותיו נקרא כן יען יצא מרשב"י ולא ימצא בזהר ענין פלפול
הלכותיו כמוהו ע"ש. — והראשונים אלו לא ראו הוזהר וכן כתוב ביוחסין ובמצרף לחכמה
ליש"ר ופלא שלא מוצא הג' יעב"ץ שגם הרמב"ן יביא מכילתא דרשב"י וששגו כי הוא הוזהר
וכן שגה בס' "קורות היהודים" (ח"ז מכתב י"ב צד תצ"ה) עד שהרחיק לומר בדרך עקומה כי
המועתיק הוסיפו בבחיו ולא ראה ברמב"ן, וכן יחשוב מכילתא זו לס' בקבלה הכותב הקדמה לס'
א"ל לר"י מודינא, וראה מ"ע הירחי לפראנקל שנה ז' צד קמ"ז. — והח' הר"ר דוד ק"מ העיר
וז"ל "עוי' מה שכתב הח' האפפמאנן בספרו. מבוא למדרשי ההלכה צד מ"ז שהשביל להוכיח
ש' מכילתא דרשב"י אשר רמזו אליה היה הספרי לס' שמות הנאבד אצלנו".

צא! צא! לכל ימים בנפשו שקר כי הגיע ליסוד הדבר בחקירותיו וכה יאמר בהקדמתו לביאורו עה"ת, וצאני הנני מביא כברית נאמנה והיא הנותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בספר הזה לכל יסבור סברא ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דברי ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה זולתי מפי מקובל חכם לאוזן מקבל מבין והסברא בהם אולת מחשבה מועלת דבת הנוקין רק רעה כי ידברו אל ה' סרה ולא יוכלו כפרה שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינה אל ירסו אל ה' לראית כי ה' איש אוכלה הוא אל קנאות הוא יראה את רצונו מתורתו נפלאות אבל יהו בפירושינו הדושים בפשטים ובמדרשים יקחו מוסר מפי רבותנו הקדושים במספלא ממך כל תדושי, בחוק ממך כל תחקי, במסכה ממך כל תשאל במה שתורשית התבונן אין לך עסק בנסתרות עבלי.

פרק שמיני.

עוד דברים אחדים אדבר באונך קורא נכבד על דבר אמונות ודעות רבנו הרמב"ן אשר ראשיה ועקריה הם שלשה א' בריאת ה' יש מאין, ב' ידיעת ה', ג' השגחת ה' קנו) וכי שונות דעותיו בפלוסופיה הדתית מדעת הרמב"ם! לפי דעת הרמב"ם אין מסודות התורה נעלמים מאיש אי אם בן ארמה הנהו ובחקירתו האמתית יגיע עד מרחם קצה אם אין משיבת מטבעו, ולדעת רבנו סתום וחתום מעין השכל אשר לנו ובכל היו התורה ימסתריו אין לנו כי אם מישג קל ולא נוכל להביש בשכלנו בשימשה אשר תתנוצין בקרניה אך אלקים הבין הרבה ואנחנו כל נדע מקומה מאין תמצא. הרמב"ם חתר בכל עוז לקרב הנסים ומפלאות ה' אל הטבע והרמב"ן הישוב אמונת הנסים היוצאים מנכול הטבע ונסיון היומי לעיקר הדת ויאמר עוד כי גם כל היעודים הבאים בתורה נסים הם ובכלם התנצה מערכת המולות קנו) אך אין בהם שנוי ותמורה ממנהגו של עולם נסים הנעשים ע"י משה רבנו בעשר מכות; בקריעת י"ם, המן, והבאר, הברכות והקללות הבאות בס' בחקותי ובס' תבוא נסים הם כי אין מן הטבע שיבאו נשמים בעתם בעבדנו אלקים ולא שיתחלפו השמים לכדול והארץ כנהושה. — דעת הרמב"ם כי כל נדע מתי יהיה קין הפלאות. ואך לה' לו לבדו נודע מתי יגלה משיח אלקי יעקב — ודעת הרמב"ן כי היא שנת קי"ה לאלף השישי ומאז יפיין ה' אור בחיד על כל העמים (פי' עה"ת שמיני ואחרי). — באמונת השדים לא יאמין הרמב"ם ויאמר כי יראו אך לחסדי הדעת קנה) אבל הרמב"ן יאמין אמונת אומן כי הם נבראו מב' יסודות דקים והם: איש ורוח, בעת אמר ה' לארץ ותהי; כמלאכי מעלה יחפזו ברוח ובאיש והם יודעים מה צדור כנפני העתוד יען יעופפו בחוז ותקח אונם שמיין משרי המולות השוכנים ישמה קנט) (אחרי וארא גם בדרשתו מ"ט ע"ד

קנו) דרשת הרמב"ן (זויען צד ט"ו) פירושו לאיוב בהקדמה וזוהו בס' בא.

קנו) הנסים הנגלים יעשו ע"י שם בן ארבעה והנסתרים בשם שדי (לך וארא) עוד יאמר ביותר ביאור דבריו ע"ד הנסים וז"ל, "שאין לאדם חלק בתורת משה רבנו עד שנאמין בכל דברינו ומקורנו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם... (ס' בא).

קנח) יוד חזקה" ה' ע"ז פ' י"א, וראה, נשמות היום" לרמב"ן ג' י"ב, —

קנט) כדעת הז"ל בהגינה פ' אין דורשין (דף ט"ו) וראה כו"ע באמרו בינה פ"ו ובנשמת היים לרמב"ן.

י"ב ובתשובה דפ"ג) אודות השלום ושכר הנועד לכל בן אדם בגלל התלוימותו הישירות עם אלקים ואנשים לאכול מפרי מעלליו אחרי הפרד הנפיש מן סגן יאמר הרמב"ם כי השכר הזה בלו החני קס) בגן-עדן ההשגה התענגנה הנפשות הזכות מאור אלקי, יצר הרבל: ודעת הרמב"ן כי יצמדו בעולם הנפשות הנפיש עם הנו ושם יקבלו שכרם יחד ועין כי הצרכים החמריים אין לחם מקום שמה כי יצרפו גם הגופות ויעמדו בלעדיותם; כי מדוע צדיק ולגו תשוב בעת יהיה רצון ההשגחה ויתערך במרעה שמן לדרוף צדקה וחסד תקפוד באורג חיתו מחיים הנצחיים בלי שלמונים, אחרי סבלה פה במקום שוכני בני הומר אך עין ומחסור קסא) דעת הרמב"ם באמונת תחיית המתים כי חיו תחיה נפש צדיק ולגו תשוב בעת יהיה רצון ההשגחה ויתערך במרעה שמן בעולם הזה ובמלאות שנותיהם ישיבו לעפר יגנית אמנם יוכו למעלה גדולה לקחת חבל בנועם ה' יותר מאשר בראשונה בקבלם שכי המצות שוכו לעשותן ע"י התחיה ודעת הרמב"ן כי אחרי יקצו יטני אדמת עפר לא ישיבו לעפרם לנצה נצחים קסב) —

הרמב"ן יאמין בדעת פיתגורס, ואחריו כל המקובלים כי הנפשות התגלגליה מוקף לוקף עוד אחרי המת יגנית ושלישית קסג) והוא להשלים חקו בעולם העשייה במעשים ובמצות אשר עליו לעשות אם לא השלימם בגלגול ראשון. —

הנהגת ה' אבם ארצו היא ע"י נוחות עשרה והם הוד אלקי, והם למעלה במדרגה יותר מן המלאכים ושכלים הנבדלים קסד) שנקראו עשר ספירות קסה) ומחם האצילות קסו) וירידת הישפע על כל העולמות חכמת הקבלה היא נשמת התורה והיא מסורה מנביאים לחכמים ומחם לתנאים ואמוראים עד הדור הזה ואלקים פתח לפני משה מ"ט שערי בינה ויחסרהו מעט מאלקים וכלם כלולים בתורה אשר לא ראה אורה על כל העמים וכל החברה האנושית וכל אשר לא ראה אורה לא הביט בברק שמש התבונה מימיו

קס) פי' המושגה לפ' חלק ובמאמר תחיית המתים. —

קסא) שער הגמול וראה עקרים ל' ול"ג לרביעין. —

קס"ב) שם וראה פ' חלק דף צ"ב ובמחרש"ל שם. —

קסג) ראה רמב"ן כי תצא ובגשמת חיים" לרמב"ן בשבועי לרביעין ירמוז זה בעלי הקבלה בפסוק "הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר" (איוב ל"ט כ"ט) וכן דעת הרמב"ן שם בפרושו וזהו סוד היבום. — ראה מזה גם בס' וישב בפ"י הרמב"ן ובוזר פ' מושפטים. —

קסד) ובזה יש מחלוקת בין המקובלים יש מהם אמר שהספירות הן עצם אלקות וי"א שהם הוד נאצל — ולאפוקי מהר"ן אלבו שחשב שהשכלים הנבדלים שהם המלאכים הם מכלל העשר והמלאכים לדעתו העשר (ע"ש עקרים ב' י"א) אבל דעת המקבלים שהמלאכים נאצלו מן העשר ספירות ודי בזה. — (ראה תשיבת הריב"ש סי' קנ"ו ותורת העולה לרמ"א ברביעי משלישו). —

קסה) לפירוש מלה "ספירות" כתב הר"מ בוטרול בפרושו לס' יצירה (פ"א נו"ב) בשם ר' נטראי גאון וז"ל "עשר ספירות כמו לא ידעתי ספורות או כמו מי יספר שהקים בחכמה שפי' מענין ספיר. — וי"א כי הוא מלשון וני "ספחא" וזה פירוש גלגל ונראה א"כ שדעתם שהספירות והשבו המקובלים הגלגלים או נפשית הגלגלים וזה אינו דעתם. —

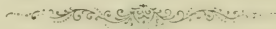
קסו) ראה פי' הרמב"ן עה"ת פ' חיי פסוק וה' ברוך... ובשה"ש לרשב"ג עמוד ד' הערה ט"ו בהוצאת הר"ש זק"ש (פריש תרכ"ח) וע"ד השתלשלות, הספורות ראה דעתו בפ"י יצירה להר"מ בוטרול (פ"א נו"ב צד י"ג דפוס הורארנא). והכלל שהספירות הן תוארי הפעולות אשר בפ"י הפלוסופים.

כי כל בה—: מעישה בראשית, מעישה מדבבה כחות הטבע והגלגלים וצבא השמים
וכל הנבראים מהם ברמז, מהם בנימטריאליות ובצורות האותיות קסו).—
שש מאות ועשרים וארבע שנים הלפו הלכו למו מעת אשר נלקח ארון אלקים
רבנו ז"ל, אמנם גם עתה כוכב מאיר הוא לנו ביטמי האמונה והספידה, וכך לברכה
ישמו יפחה כגפן בלב הכמים עד בלי ידה. —

ת ם +

קסו) ה-פ מתו על התורה, וידעתי קורא יקר וידעתי שלא ביארתי כל ענינו אמונה אשר
בין הרמב"ם להרמב"ן בניו בענין ביאור מלת יצה"ר וצ"ט וביאור עיה"ם אשר כפי הז"ל "העתק
לבוא" ועוד, אבל אין זאת מסרתי אך לעורך המשכיל, יחפש וימצא וכבר חיברו בזה ע"ד
האמונות הכמים רבים אשר בהם ימצא הקורא מבוקשהו. — וטרם אפרד מן הקורא אמרתי כי
שוב לרשום לפניך מה שלא מצאתי לו מקום מיוחד וראוי כי הרמב"ן לא ראה פתחת הרמב"ם
לפי' המשנה כי לא היה נעתק עוד (יד מלאכי כללי הרמב"ם) ודע עוד כי ספר מורה הנבוכים
שהיה ביד רבנו הוא העתקת ר"י אחריו ולא העתקת ר"ש בן תבון וזה הביאו פעמים לא מעט
לדחות דבריו, כאשר יאמר רבנו הריטב"א בס' הזכרון ז"ל "לקחו רבנו מהעתקת החרוזי, הוסיפו
מדעתו שקר ודבר סרה מה שלא יאמר המורה... " (פ' יתרו) וראה הקדמת הח' ר' שזה"ה שם
והרלב"ג בפ' לדניאל אחריו השב לחדש דבר יקר בחשבון הזה (ראה לעיל פ"ג) הקדימם הנשיא
והתוכן המצויין ר' אברהם בן חייא אלברצלוני (נפטר ד"א התצ"ו).

נטלמה תולדות הרמב"ן בידה כסלו תרנ"ד לפ"ק. מ. א. רפאפורט הכהן.

אמר מאיר אליעזר הכהן רפאפורט-הארטשטיין, מוזמן כתיבת ספרי עד עתה נתחדשו לי הערות ותקונים ע"י ספרים שקראתי במשך הזמן, אמרתי לתתם לפני הקוראים דורשי קדמוניות:

לצד ד': כנראה ה"י גם ה' משולם בעל ס' "החוטלמה" מורו של הרמב"ן, כי הרמב"ן באגרתו לר' משולם יחתום, תלמידך" (ראה ישורון צד קט"ז והלאה וס' החוטלמה של ברכות הוצאת הח' חב"ד במבוא צד ט'). —

שם הערה ה': בן בכתובות פ"ב ריש משנה מודה ר' יושיע, שהרמב"ן שאל לרמיה. — שם הערה ט': ראה צונץ נד"פ, צד תט"ז בהערה יח"ט מהמכונה באוה"ה יאמר, שר' עזרא ה"י תלמיד הרמב"ן. — שם הערה י': ובס' "התרומות" שער ה' יאמר, ה"י נתן ב"ד מאיר בשער התפיסה שחיבר" — שם הערה י"ב בסופה: ה"י יעב"ן בשאלת יעב"ן ס' "בח"א" יאמר שמעתי על הרמב"ן ד"ל שה"י מעיין בספרי לטון לעני של חכמי-רא"ה בבחי"כ שלא להחרה ב"ת וכ"כ ה"י עברי מברטנורא סוף פ"ה דאבות. — צד י"ב בהערה ב"ד: ובעל קורא ההרות יאמר, גם בזמן הרמב"ן ה"י הרב ה' שמואל ה"סרד" מעיר סרדנייא שחיבר ס' התרומות וכתב בס' היוחסין שחברו שנת התקפ"ה וכפי הנראה שה"י כמו תלמיד חבר לרמב"ן מפני שה"י שואל ספקותיו ממנו כמ"ש בס' התרומות, — הערה כ"ה: הדבר מבואר באר הוטב בשו"ת הרישב"ש ס' תצ"א ומובא באוה"ה לרח"מ ע"ש. — הערה כ"ז: ור' יוסף ב"ד שמואל מקאטאלוניא ה"י ג"כ תלמידו כנראה מליטונו המובא תוך ספרי ה' מנחם תלמיד ר"א מגרמזיא, שה"י כתב יד אצל רח"מ וכעת באוכספורד, ושם כתוב: "הנה ידענו כאשר הורה לנו הרמב"ן ד"ל" (ראה אוה"ה בערכו) (2). — הערה כ"ח: והרב ר"ש הלוי בן הכס כתב על שער שו"ת הר"ן דפוס קונישטנטינא וד"ל, "דורשיו בהדושי ודושי קחו לכם תשובותיו" (ראה אוה"ה ה' ס' ק"ל וקל"ב). — צד י"ג הערה כ"ט: ונכד ר' יוד בנפ"ד בשו"ת מהר"י מטרנני ח"א ס' קט"ז וכרדב"י בתשובה ד"ו ח"א ס' ישי" וס' ישי"ה: ומר"ם אלאשק"ר בשו"ת ס' צ"ה, מוכיח ה' הושיעיא שה"י תלמיד רבנו וחבר הרישב"א וכ"כ בקוה"ד, בן ה"י תלמידו ה' יצחק ב"ד טודרוס כנראה במנ"ע ספ"ג מה' תפלין ובמאירת עינים לד"י דיליאן ס' אמיר וראה אוה"ה. — להערה ל': וראה בסוף, ס' הנפיש" להפלוסקא גאלינוס (דפוס ליפסיא שנת בדי"ת הוספה מהח"ל) מובא מס' מאירת עינים לר"י מן ענין שכתב הרמב"ן על ענין כשוף לר' מאיר נרבוני וראה דרשת הרמב"ן דפוס פראג, ומה שכתב בעל השלישלת כי ר"מ ה"י בן ה' יצחק נפ"א ולא ידע מה נפ"א כי בן ה' יצחק ה"י ה' אגדהם נרבוני ככתוב בס' שערי ציון לד"י לאטייש כתב יד אצל רח"מ. — צד ט"ז הערה ל"ד: בעל אריות חיים נשמוכיר "הר"ן" כונתו גם על ר' נחמן בן הרמב"ן (כנח"מ יוד" ס' ש"ב הגהות חב"י ובג"ד מלאכי" כללי המפרשים. — צד י"ח סוף הערה מ"ח: וכי לא יהיה אנכי בזה ע"י מה שכתוב עליו ב"האסיף" לשנת תרמ"ה מצד תל"ב ולהלכה: והמלגלג על ד"ה—

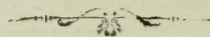
צד ב"ה הערה נ"ב: ראה צינן נד"פ ת"י. — צד ב"ה הערה נ"ה: ובמקובלים מביא
בזה ע"י ס' הוזהר" בדיעא מחומנא ב"ה תצא ובאמנות חכמים ל"ה אביעד ש"ש פדק
כ"ז ובכ"ז בח"י עה"ת סוף מקץ מה שכתב על עשרה הדוגי המלכות. — צד ב"ה
הערה נ"ה: והרשב"ץ בח"י ראש השנה סוף פ"א מביא "החוק" ש"סד רבנו. —
צד ב"ה הערה ע"ח: בקה"ד, ואמרו לי עוד שהוא — הרמב"ן — בזה שם ביהושלים
בהמ"ד ועדיין לעד היום קרוים אותו היהודים "מדיש הרמב"ן" והוא תחת התל קרוב
לחומת העיר אצל שער ציון והוא השער של קבורת מלכו בית דוד. —
צד ב"ה: אמרתי שבאורו עה"ת נדפס ראשונה ש"ה אבל נדפס בליזבואה בפרישנאל,
י"ן מאוד מאוד, ובאלטשכונה רמ"ט ובפירזו רע"ד ובשנת תע"ז ע"י מיטומד א' אשר
השמיט מביאורו כל מה שמנגד לדת הנוצרים (ווילמערשטראדק). — שם הערה ק"ג. ע"י
מס' קדושין דף ל"ט והולין דף קמ"ב. — צד ב"ה "באורו לאיוב" נדפס במקראית
גדולות בדפוס וויניציא ד' אמסטרדאם ובפירזא תר"ד. וב"צינ" עה"ת ס' וישב בהנהח
אמר "זה הוא רמז הרמב"ן ב"ה איוב זה ל"טונו" ואם תחפין להבין הסוד הגדול
הזה לבך תשית להבין דעתי וכליותך תשתוק, ועל השא אונן, ותסיר מעל פניך הענק,
תראינה עיניך המלך והכלה, ותצפה לנאולה, שני עפרים תאמי צביה, הנזירה והבנייה"
ע"ל. — צד ל"ב הערה קב"ד והרב המקובל ד' משה קורדורא ז"ל בס' "פרדס
רמונים" שער א' ספ"ד מסתפק נ"כ אם פ"י יצירה חיברו הרמב"ן. — שם הערה קב"ז
ונקראת "דרישת תורת ה' תמימה" והרשב"ץ בס' מנן אבות דף ב'. (דפוס ליפס"אה)
זכורה. — צד ל"ג. בדברי מס' "אוצר חיים" ע"י ס' "עדן גן אלקים" יש לחוסף:
גם אחרי שהביא — רמ"ב — שם את הרמב"ן (דף ו"ג) זכור ס' "התריש" ל"ה נטרונאי
ואה"ב יאמר "כתב בעל הקבלה בס' הנקרא אוצר חיים". — שם הערה קב"ט: ור'
אביעד ש"ש יקראנו "פדק החבור לרמב"ן" (פ"י כ"ב). — שם הערה קל"א ובס'
אמנות חכמים" להג"ל יאמר שישלמו ידי זרים בזה הספר ופלוסוף אחד הוסיף בו
מדילי. (פדק כ"ב ש"ס). — צד ל"ד: "תפלה ליהודי חיים" ותפלה זו מעידה שנים
האגרת שהעתקנו שכתב לבנו יהודה בהיותו עומד לפני המלך מעטו יצאה, כי בתפלתו
יאמר "אם ה"ו ה' לא יעשה נס שוא עמלו בוננו בתורן ובנס ואם ברוב רחמי וחסדי
לא ינין ח"ו שוא שקדו האומנין והמנהיגין". וסגנון הלשון כתב באגרת הג"ל. —
צד ל"ה: הערה ק"מ: ובשטה מקובצת לב"מ דף י"ט ע"א מביא בשם הרמב"ן "פי'
המועתק מנוסחאות מן מר יהודאי נאון". — שם הערה קנ"א: ושם זכיר את ה' נתן
בעל הערוך ואת ר"י בעל התוספות בשם "הרב הגדול ר' יצחק הצפתי הודיע בעל
התוספות". — צד ל"ו בהערה קנ"ג: וזה אינו כי מה שמביא בהדושו ל"טין, והחכם
הגדול ר' משה ב"ר חסדאי מפולניא שיחיה ויאריך ימים כתב... הוא ר' משה אבן
חסדאי בעל ס' שכל טוב וס' "פתח דבר" ואינו ר' משה תקו בו ר"מ תקו לא ידע
מעולם את הרמב"ן, שהוא — ר"מ תקו — הי ומה בעיר ניישטאט סמוך לוינא רחוק
מאוד מגיונה מקום הרמב"ן: ופולניא אינה "פאלאנע" הארץ כ"א עיר "פאלאנע"
סמוך לקטלניא והוא בצרפת הדרומית (הר"א בימל" ב"עריכים ובני יונה" צד כ"ה). —
שם הערה קנ"ה: ובשל"ה ב"י מאמרות מאמר ראשון (דף מ"ב דפוס פירזא) יאמר
בפירוש שרמב"ן ורשב"א לא יאו את הס' הוזהר עד הדור האחרון ע"ש. — צד ל"ח
הערה קס"ג: ראה "מטפחת ספרים" לה"ג יעב"ן דף כ"ב ועבודת הקודש למר"ם י'

נזכאי ב' ס' ל"ב. — צד ל"ט הערה קס"ז: דע עוד כי ברבנו יונה זכרא"ש פרק נ' בדרכות כתוב שמת לו בן ליבנו הרמב"ן ביום א' של ראש השנה ע"ש: ולא ידענו שמו — עוד אזכור כי ס' המצות להרמב"ם הנתק מערבי לעברי לא ראה הרמב"ן העתק ר' מיטה אבן תבון כי אם העתקת ר' אבהם בן חסדאי. (ראה ישורון שנה א'. ח"ב. וה"נ צד ס' ומ"ע חמנד שנה ה' גליון מ"ט.) — וזה אשר רצינו להוסיף ולהעיר. עמ"י עי"ה. —

שגיאות מי יובין!

לאשר לא הגהתי בעצמי את הברשעשענאכעזג המצאנה בספרי איזו שגיאות ואחשבה לתקן פה: והקורא ישא ויסלח!

ל"ט	סורה	החה	ל"ט
ד' בהערה י"ב		רש"ש	רש"ט
י"א פ"ג	ט'	מצוינים	מצוינים.
י"ד	א'	מוקדות	מוקדות
ט"ז	ט'	מפילא פראנשע	מפילא פראנשע
י"ח	כ"א	כדומיניקנים	הדומיניקנים
"	כ"ב	ערבית	עברית
י"ט	ט"ז	תשלך	תשלה
" הערה כ"ט		החכם בר ששת	הרב
כ'	א'	תחל	החל
"	ה'	נופתן	מפתן
" הערה נ"ז		הקבלותיות	הקבליות
כ"ה בהערה ע"ט	ד'	דיעתו	ידועתו
ל"ג	א'	עש	עשו
ל"ה	ט"ז	אבם ארצו	בתבל ארצו
"	י"ז	שנקראו	ונקראו
"	"	ומהם	זכהן
"	כ'	אשר לא ראה אורה	אשר תופיע רוח דעת
ל"ט בהערה		מסרתו	מטרתי

אלה הדברים אשר דבר שלמה ה"ה הרב החכם הכולל וכו' מו"ה
שלמה זלמן חיים האלברשטאם נ"י וההערות שהעיר בצדק על ספרנו
זה ועל המלאים ונתנם לפני הקורא :

ב"ה ביעליץ ה' טבת תרנ"ח לפ"ק.

רב שלום וברכה לכבוד הרב החכם הנכבד וכו' מו"ה מאיר אליעזר כ"ץ רפאפורט נ"י.
קבלתי במועדו העלים בלשון אישכנו אשר בתוכם „תולדות הרמב"ן" בל"א.
וכעת מהבית „תולדות הרמב"ן" בלשון"ק ושמהתי בקראי בה וביותר על האחרונה
אשר הוסיף בה הרבה דברים ואסף מכל עבר ופנה כל הנצרך למלאכתו הנכבדה.
ואין לי להעיר רק מעט מועיר :

לעמוד 4 רבותיו של הרמב"ן ר' „יאשיה הכבלי" לדעת הח' צנין בספרו
„קורות הספרות של הפיוטים" עמוד 104 לא היה ולא ברא. וכמו כן ר' יודה החסיד
מפארזו לא ה' רבו (אמר מא"ה ע"י ראב"ה סי' כ"ב ס"ק ט"ז בלויית הן וסי' קנ"א
סק"א י"ס) וגם הח' גרין השמיטו בהוצאה השנית מספרו, כי אמנם מ"ש הרמב"ן
בהדושו לפסחים „מורי ר' יודה" כוונתו לר"י בר יקר — גם מ"ש י"ס : „ויטע אהלי
מגורתי במקום אבני בעיר פרפינגון" צריך תקון כי סמך בזה על בעל השלישלת שכתב :
„היתה דירתו קבוע בפרפינגון" והוא איננו בר סמנא. וע"י מ"ש החכם גר"ס בספרו
היקר „גליא יודאיקא" עמוד 458.

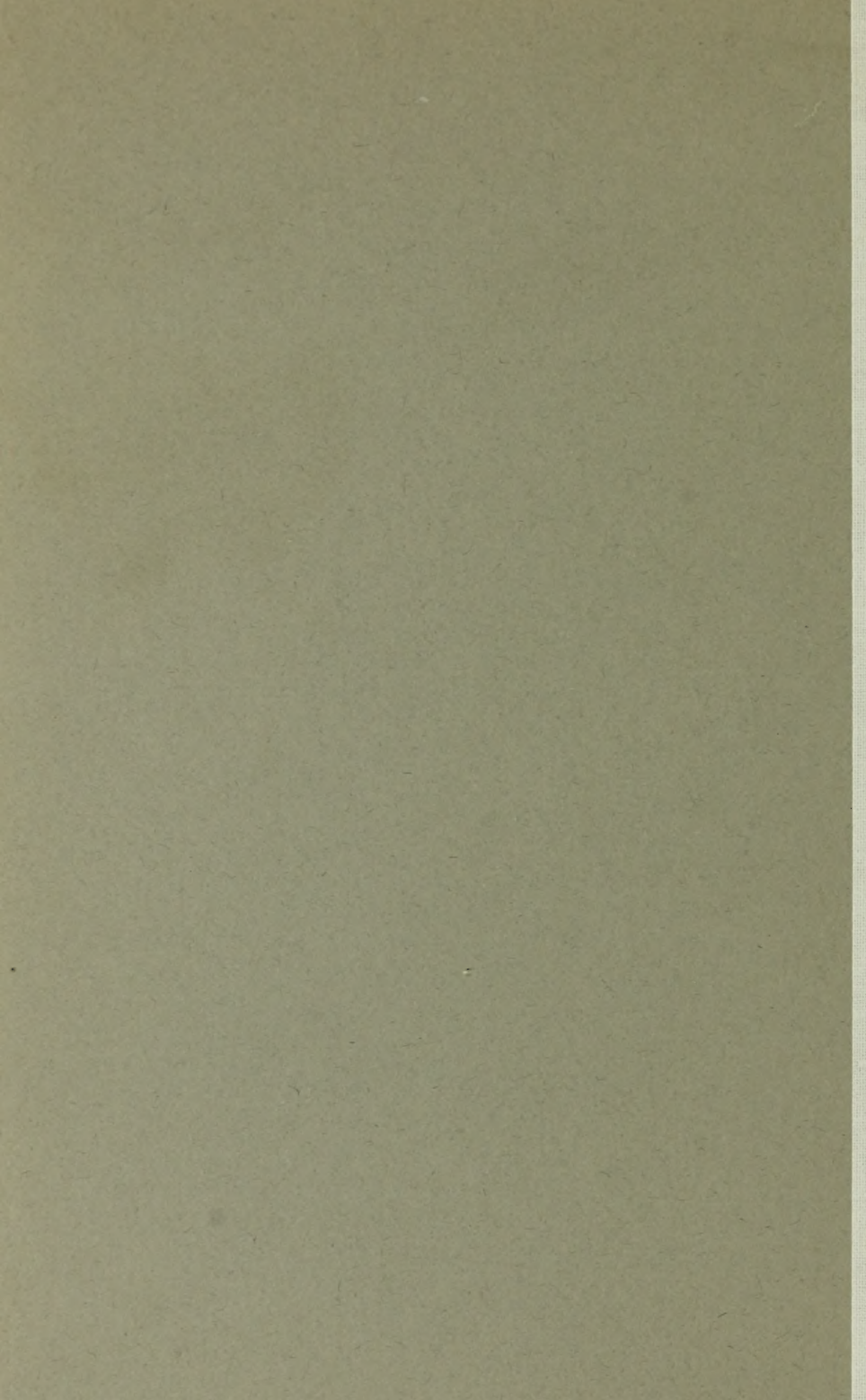
לעמוד 5 מכתב ר' שלמה מן החר איננו עורך אל הרמב"ן רק אל ר' ישואל
הסרדי כמו שהוכחתי בישרון שנה ה' עמוד 98 בהערה.

לעמוד 12 גם ר' יונה ב"ר יוסף לא ה' תלמידו של הרמב"ן ע"י ביש"ג
להרב חיד"א מביא בשם הריטב"א נדרים שכו' הרמב"ן בשם ר' יונה ב"ר יוסף קרובו
ולפי"ו לא ה' תלמידו. ופי' הרי"ף ברכות הוא לתלמידו ר' יונה בר אברהם.

לעמוד 23 לדעת גרין בהוצאה השנית מספרו : נקרא הרמב"ן גם בנאשטרוק.
גם הערותיו אשר רשם על הגליון הן מועילות ונכונות עד מאד ונחויין להדפיסן
בסוף המחברת. מ"ש לעמוד 4 לדעתי לא ה' ר' משולם בע"ס ההשלמה רבו של
הרמב"ן כי במכתב הרמב"ן אשר הוצאתי לאור בישרון ה' צד קט"ז יאמר : „ואשים
לנגד עיני וכו' החכם הגדול ר' משולם [ולא יקרא אותו בשם רבון] ואחריו תלמידיו
וספריו ורעיו והכריזו וזקנו ושושטין וכו' ויסוים „תאריכו ימים וכו' כיש את נפשכם
ונפש תלמידכם וכו' מישה בר נחמן" — הנה כותב לכלם „תלמידכם" דרך ענה ולא
„תלמידך" כמו שכתב בטעות יודינו החב"ד נ"י.

מה שהעיר לצד 36 : „זה אינו . . ." אך למה הכרעת כדעת ברמולי נגד דעת
צנין אשר ראה דבריו ? ולכן תשמיט כל הדברים ההם אשר הבאת מכרמולי אך
אם תרצה תציין לבד : ע"י מ"ש ברמולי בעורבים ובני יונה צד כ"ה ולא יותר (אמר
מא"ה כבר המלאים מסודרים היו ביד המדפיס).

ודגני הוי"ש בלב ונפשי מוקרך ומכבדך ש. ז. ה. האלברשטאם.

3 1761 07294327 7

Rapaport-Hartstein, Meir Eliezer
Toldot ha-Ramban

BM
755
M62R3